

Nacionalne konsultacije sa udruženjima žrtava i žrtvama
o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u
bivšoj Jugoslaviji

Hotel M, Beograd
15.07.2008.

Organizator: Fond za humanitarno pravo

Dnevni red

- 10:00 – 10:30**   **Prikazivanje video zapisa sa Regionalnih konsultacija sa udruženjima žrtava, žrtvama i veteranima (9.05.2008, Podgorica)**
- 10:30 – 11:00**   **Uvodne reči**
Regionalna inicijativa za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima: predavljanje inicijative
Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo
Lidija Škaro, Međunarodna komisija za nestala lica
- 11:00 – 12:30**   **Regionalne konsultacije o načinima utvrđivanja i kazivanja činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji: aktivno učešće i angažovanje žrtava i udruženja žrtava u konsultativnom procesu**
- Potreba za zvaničnim utvrđivanjem i javnim saopštavanjem činjenica o ratnim zločinima;
  - Važnost aktivnog učešća žrtava i udruženja žrtava u procesu regionalnih konsultacija;
  - Načini angažovanja žrtava i udruženja žrtava u daljem toku konsultativnog procesa;
  - Pripreme za Četvrti Regionalni forum o Regionalnoj komisiji za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji;
  - Međusobna saradnja udruženja žrtava iz regiona.
- 12:30 - 13:00**   Pauza
- 13:00 – 14:30**   **Regionalne konsultacije o načinima utvrđivanja i kazivanja činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji: aktivno učešće i angažovanje žrtava i udruženja žrtava u konsultativnom procesu: nastavak**

Učesnici

1. Aleksandar Stojanović, Centar za razvoj civilnog društva (Kosovo)
2. Brankica Antić, Udruženje porodica kidnapovanih i nestalih lica na Kosovu i Metohiji, kancelarija u Kraljevu
3. Čedomir Marić, Udruženje porodica poginulih i nestalih lica u Krajini
4. Dragan Pjevač, član porodice žrtve
5. Dragan Sekulović, Centar za komunikaciju *Pravda*
6. Dragan Medić, Udruženje roditelja i porodica uhapšenih, zarobljenih i nestalih lica SRJ 1991. i 1992. godine
7. Dragana Đukić, Udruženje porodica poginulih i nestalih lica u Krajini u Hrvatskoj
8. Milorad Trifunović, Udruženje porodica kidnapovanih i nestalih lica na Kosovu i Metohiji, kancelarija u Kosovskoj Mitrovici/Mitrovičë
9. Nataša Šćepanović, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih civila, vojnika i policajaca na Kosovu i Metohiji
10. Negovan Mavrić, Udruženje porodica kidnapovanih i nestalih lica na Kosovu i Metohiji, kancelarija u Velikoj Hoči/Hoçë e Madhe
11. Olgica Božanić, Udruženje porodica kidnapovanih i nestalih lica na Kosovu i Metohiji
12. Slobodanka Cvetković, Udruženje porodica kidnapovanih i nestalih lica na Kosovu i Metohiji, kancelarija u Nišu
13. Simo Spasić, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih civila, vojnika i policajaca na Kosovu i Metohiji
14. Srđan Popović, član porodice žrtve
15. Velibor Ađančić, Udruženje porodica kidnapovanih i nestalih lica na Kosovu i Metohiji, kancelarija u Gračanici /Graçanicë
16. Žanka Stojanović, majka Nebojše Stojanovića, radnika RTS-a koji je stradao tokom NATO bombardovanja

Uvodničari i organizatori

17. Lidija Škaro, Međunarodna komisija za nestala lica (BiH)
18. Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo
19. Sandra Orlović, Fond za humanitarno pravo
20. Aleksandar Glišić, Fond za humanitarno pravo
21. Jelena Simić, Fond za humanitarno pravo

Posmatrači

22. Miloš Urošević, Žene u crnom
23. Staša Zajović, Žene u crnom
24. Filip Pavlović, Fraktal
25. Bogdan Ivanišević, Međunarodni centar za tranzicionu pravdu
26. Jelena Stevančević, Misija OEBS u Srbiji

Uvodne reči

Nataša Kandić: Neki učesnici će kasniti ali mi ćemo da počnemo. Vidite i sami da je ovo jedan mali skup. Posle konsultacija koje smo imali na Kosovu odlučili smo da se na Kosovu održe dva pripremna sastanka, a da mi u Beogradu takođe organizujemo jedan mali sastanak na kome ćemo da razgovaramo o dosadašnjem toku i kako zapravo nadalje učestvovati u tim konsultacijama imajući u vidu da smo konačno došli do *Izjave* na kojoj se u stvari zasniva i vodi čitav ovaj proces konsultacija o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Zamislili smo danas da te konsultacije počnu prikazom video zapisa Regionalnih konsultacija u Podgorici zato što su to bile konsultacije sa predstavnicima udruženja žrtava, žrtvama i veteranima i po oceni svih učesnika to su bile jedne od najboljih konsultacija, najkonstruktivnije u razumevanju i predlaganju i u toj saglasnosti o važnosti činjenica. Vi ćete videti taj kraći video zapis koji će se, ja mislim verovatno od danas ili od sutra nalaziti na web sajtu Youtube [www.youtube.com], znači videće ga ko zna koliko, hiljade i hiljade ljudi, a mi smo pripremili i duži zapis koji će verovatno oni koji su učestvovali voleti svi da imaju i to je jedan dobar dokument koji govori o tome kako se razvijaju te konsultacije u odnosu na samu inicijativu i u odnosu na stvaranje jednog zajedničkog stava i odnosa u regiji o utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima. Ovde danas ima učesnika koji nisu do sada bili na tim našim konsultacijama i ja bih sada volela da mi prvo pogledamo taj video zapis i one koji su učestvovali na konsultacijama u Podgorici molim da se ne ljute što u celini nisu prenete izjave zato što smo vodili računa da možemo da napravimo ipak neki video zapis koji može da bude na Youtube i koji će ljudi skidati i gledati. Inače da smo pripremili ceo zapis to ne bi stalo na tom sajtu što znači da ga ne bi videli ljudi, što će biti moguće upravo sa ovom kraćom verzijom. Predlažem da vidimo to, a onda posle toga da počnemo sa razgovorom.

Prikazivanje video zapisa

Nataša Kandić: Nadam se da oni koji nisu do sada učestvovali u konsultacijama iz ovog video zapisa konsultacija u Podgorici mogli da razumeju o čemu smo to razgovarali i kako zapravo predstavnici različitih udruženja iz regije reaguju na inicijativu o osnivanju regionalne komisije koja bi se bavila utvrđivanjem činjenica o ratnim zločinima. Ja sam nekoliko puta gledala i duži i kraći zapis i uvek iznova mislim koliko je tu dobrih stvari izneto, koliko je to bio jedan vrlo fokusiran razgovor o toj temi i koliko bi bilo dobro kad bi baš ovaj video snimak video vrlo veliki broj ljudi da shvati koliko se tu razgovaralo i dobro reagovalo na različite iskaze i tvrdnje. Ali u osnovi, kada je bilo reakcija na reči Vjekoslava Magaša o tome da svako društvo ima svoju istinu jako dobro je bilo replicirano sa primerima oko toga šta je činjenica, a da činjenice zapravo ne ulaze u tu sferu istine koju interpretira, koju daje, drži i modelira ili gradi svako društvo ili određene političke elite. Ja bih volela da čujemo danas i vaše reakcije na ovo što se događalo i o čemu se razgovaralo u Podgorici, a da onda posle damo reč Lidiji Škaro iz Međunarodne komisije za nestala lica (ICMP) i da pri tom imamo u vidu da nikakvih regionalnih sastanaka ne bi uopšte bilo da nije bilo Međunarodne komisije za nestala lica. I ja imam taj jedan strah šta će biti kada Međunarodna komisija prestane sa radom, ode sa ovih prostora, da li će za sobom ostaviti

već jednu čvrstu koordinaciju, to koordinaciono telo koje će nastaviti sa sastancima i sa zajedničkim zastupanjem da se razjasni i reši sudbina nestalih i pronađu posmrtni ostaci. Ja upravo u ovom sada zalaganju za osnivanje Regionalne komisije vidim zapravo tu neku trajniju komunikaciju, povezanost udruženja i žrtava iz bivše Jugoslavije i čini mi se da je to u praksi, to regionalno povezivanje, to regionalno, zajedničko traganje za nestalim, da se to u praksi pokazuje kao potreba. Ni jedna druga konsultacija, ni jedan drugi skup, bilo da je reč o novinarima, organizacijama za ljudska prava, mladima, umetnicima, piscima, nije bio toliko jasan i toliko pun podrške za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i razjašnjenjem sudbine nestalih kao što su bile konsultacije sa udruženjima žrtava i žrtvama. Hoću da vas zamolim da imate u vidu kako smo stigli do toga da je u Podgorici bio takav razgovor i da je zapravo do sada najviše pomaka bilo napravljeno u konsultacijama upravo u Podgorici, da imate u vidu da je to ipak rezultat učešća brojnih predstavnika udruženja u dosadašnjim forumima. Ja mislim da ovde ima učesnika koji od maja 2005. godine učestvuju u tim konsultacijama. Podsetila bih da smo počeli sa velikim Forumom u Sarajevu i da se tada u Sarajevu i u Bosni i Hercegovini događalo to da je jedna međunarodna organizacija, Američki institut za mir, podržavao inicijativu da se osnuje bosanska komisija za istinu. I nije se o toj inicijativi razgovaralo unutar udruženja, unutar različitih grupa u okviru civilnog društva nego se o njoj razgovaralo unutar radnih grupa koje su bile napravile parlamentarne stranke Bosne i Hercegovine. I upravo na tom našem Forumu, mi smo otvorili jednu raspravu na koji način treba da dođe do te inicijative za osnivanje Regionalne komisije i da li osnivanje Regionalne komisije moraju da prate široke konsultacije u društvu. Učesnici tog Forumu bili su i članovi te Radne grupe i oni su tada shvatili da se zapravo u Bosni započelo sa inicijativom preko reda, da su zaboravljena udruženja žrtava, da su zaboravljene organizacije za ljudska prava, da su preskočene razne druge veoma važne društvene grupe i da se krenulo sa političkim strankama preko Radne grupe i o čijem radu zapravo niko i ne zna nego se zna u jednom veoma uskom krugu. Posle toga je ta Radna grupa prestala sa radom i do pre mesec dana nije se događalo ništa u Bosni i Hercegovini, a onda je ponovo došlo do ideje da se sprovede jedna konsultacija sa različitim grupama u okviru mesec dana koja bi trebalo da pruži neke podatke o tome koju vrstu strategije treba primenjivati u BiH u odnosu na potrebu da se uspostavi vladavina prava i posebno pravda u vezi sa počinjenim ratnim zločinima. Posle ovog Forumu smo organizovali konsultacije. Kad kažem konsultacije onda je uvek reč o malim skupovima kako bi mogli svi koji su pozvani i koji u tome učestvuju da govore. Imali smo u Beogradu u decembru 2006. godine sa umetnicima i piscima iz čitave regije i to je bio vrlo dobar razgovor i jedan od glavnih zaključaka je bio da će se umetnici, pisci, pozorišni reditelji, profesori na raznim akademijama truditi da se u svom stvaralaštvu rukovode činjenicama i da će se suprotstavljati političkim interpretacijama i fabrikovanju, falsifikovanju činjenica. Posle toga smo napravili veliki Forum u Zagrebu i to je u Hrvatskoj tada bio prvi veliki skup koji je bio posvećen upravo tome kako doći do činjenica o počinjenim zločinima i kako odgovoriti na to u nacionalnom i regionalnom kontekstu. Taj Forum je pratio jedan protest porodica udruženja žrtava zato što je došlo do jednog nesporazuma. Oni su mislili da se na tom Forumu utvrđuje istina, a smatrali su da oni moraju aktivno da učestvuju u utvrđivanju činjenica. Razajsnilo se da niti Forum može da utvrđuje činjenice, niti bilo koje udruženje ili organizacija za ljudska prava može da utvrđuje istinu nego svi možemo da doprinesemo podacima, slučajevima, dokumentacijom ali nismo mi ti koji ćemo da utvrđujemo istinu nego moramo da dođemo do modela koji bi bio odgovarajući za zbilja

specifičan slučaj bivše Jugoslavije koji bi onda po određenoj utvrđenoj metodologiji, utvrđivao činjenice o ratnim zločinima. Usledile su brojne konsultacije posle tog Foruma u Zagrebu na nacionalnom i regionalnom nivou i jedan zaključak posle tih devet ili deset konsultacija je da je najteže bilo sa novinarima i gotovo da nismo napravili neki pomak. Oni imaju svoje teme, svoje probleme i utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima nije neka tema koju bi oni stalno pokretali, držali je stalno aktuelnom i zapravo shvatili smo da dokle god nema jake političke poruke, političke volje, dotle mi možemo da računamo samo na mali broj novinara. To su oni koji su posvećeni, koji se oduvek bave time. Na žalost, evo dogodilo se da novina koja je najviše pisala o počinjenim ratnim zločinima i u Hrvatskoj stalno držala aktuelnom tu temu, Feral Tribune, da je iz finansijskih razloga ugašen i da njega više nema. Shvatili smo posle niza tih konsultacija da su organizacije mladih u Srbiji, Hrvatskoj i BiH veoma važne za ovaj proces i da postoji jedno jako interesovanje i razumevanje da su te konsultacije jedan dobar način kako će se doći do klime na regionalnom nivou koja će biti biti pozitivna, odnosno koja će podržavati inicijativu za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica i mi već sada imamo rezultate te zainteresovanosti ili veoma angažovane uključenosti predstavnika organizacija mladih i mladih u ovaj proces konsultacija. U Srbiji već počinju konsultacije u okviru organizacija i mreža mladih i koliko znam oni će zapravo na isti način kao što mi sada razgovaramo razgovarati na lokalnom nivou i to će trajati mesecima kako bi se u stvari dobila dobra informisanost zašto Regionalna komisija, koje su dobrobiti od te Regionalne komisije, šta bi bilo dobro da je u okviru mandata te Komisije, ko treba da su članovi te Komisije, kako obezbediti moć toj Komisiji da može da pozove za svedoke čak i one koji pripadaju najvišim političkim krugovima i vlasti i da se pripreme za vođenje te kampanje za lobiranje, za osnivanje Komisije ali i za prikupljanje potpisa koji će da daju snagu toj inicijativi. Do kraja septembra treba da predamo jedan projekat Evropskoj komisiji koji upravo fokusira na to da se što više konsultacija organizuje na lokalnom nivou kako bismo zapravo pripremili uslove u kojima bi jednog dana ta Regionalna komisija radila. A neka zamisao kako bi to izgledalo: postojala bi jedna Regionalna komisija sa centralnom kancelarijom, a u svim državama i na prostoru cele regije bile bi osnovane nacionalne kancelarije koje bi u stvari radile i ono što je korisno za svako društvo, a koja bi zapravo bila ta osnovna potpora na osnovu koje i zahvaljujući kojoj bi radila ta Regionalna komisija. Sve nacionalne kancelarije bi prikupljale činjenice, dokumentacije i organizovale uslove za izbor ili za organizovanje javne platforme za javno saslušanje žrtava, a onda bi se sve to zapravo slivalo prema centralnoj kancelariji koja bi onda organizovala, da kažemo regionalnu prezentaciju, regionalnu platformu, regionalni rad, ocenu koja bi na kraju dovela do izveštaja i do preporuke. Očekujemo da taj projekat bude prihvaćen, da će onda udruženja žrtava dobiti sredstva da mogu da organizuju konsultacije sa velikim brojem žrtava u okviru udruženja, da onda mogu da se organizuju i konsultacije u okviru organizacija za ljudska prava, da mogu i u okviru raznih profesionalnih grupa. Upravo sada pokušavamo da dođemo do sredstava, da se organizuju konsultacije sociologa, istoričara, politikologa, to bi bilo u Zagrebu i planiramo da to bude negde u novembru. Naravno zavisi od toga da li će Documenta naći taj novac u Hrvatskoj. Taj projekat koji sam pominjala ili ako dobijemo taj grant a verujemo da hoćemo, taj novac neće stići pre juna sledeće godine. Znači do juna sledeće godine mi moramo da nalazimo razne načine da organizujemo sastanke i konsultacije i forume, a zapravo sa tim daleko intenzivnijim radom krenuli bismo onda kada dobijemo taj veliki projekat koji će omogućiti svim

dosadašnjim učesnicima da postanu organizatori konsultacija u okviru udruženja ili u okviru određenih profesionalnih grupa. Ja bih samo još da vas upoznam šta je bilo sa konsultacijama na Kosovu. Na žalost iz Srbije niko nije išao osim organizacija za ljudska prava, predstavnici udruženja žrtava nisu išli. Jedan od razloga koliko sam ja razumela je da im nije odgovaralo što se konsultacije održavaju u Mitrovici/Mitrovicë ali dobro je bilo što su na te konsultacije došli neki iz organizacija za ljudska prava iz severne Mitrovice/Mitrovicë. Meni je žao da oni danas nisu ovde, bili su veoma, veoma konstruktivni i te konsultacije u Prištini/Prishtinë su pokazale u stvari koliko je Kosovo ipak malo uključeno u ono što se događa na regionalnom nivou i da, mi smo do sada svuda pozivali udruženja žrtava i to su uglavnom učestvovala udruženja žrtava iz Đakovice/Gjakovë i iz Suve Reke/Suharekë, a da većina drugih udruženja nije u ovome učestvovala i organizacije za ljudska prava gotovo da nisu učestvovala tako da smo imali jednu situaciju, konsultacije u kojima smo mogli da vidimo koliko znači ta već da kažem velika ili potpuna uključenost u dosadašnje konsultacije. Imali smo situaciju da su predstavnici udruženja iz Hrvatske i BiH sve vreme se javljali za reč pokušavajući da objasne zašto je ta regionalna inicijativa važna ili zašto je važno, potrebno i zašto podršku o osnivanju tog regionalnog tela treba da pruže predstavnici udruženja žrtava i same žrtve. Ono što je ipak dobro na kraju se dogodilo na tim konsultacijama da smo videli da mladi, bilo je nekoliko mladih iz raznih organizacija, da veoma dobro razumeju i da veoma zastupaju tu ideju regionalnog pristupa prema ratnim zločinima i ono što je takođe jedan čini mi se najvažniji utisak i istovremeno i zaključak, a to je da su za buduće generacije, za tačnu sliku o tome šta se događalo u prošlosti činjenice odlučujuće i da svi treba da stanu iza te jedne inicijative za utvrđivanje činjenica. Ipak, pošto Četvrti Forum treba da se održi u Prištini/Prishtinë, mi smo tada na tim konsultacijama doneli zaključak da se mora malo više raditi na pripremi tog Forumu, pa smo onda zaključili da napravimo mi ovde jedan sastanak u Srbiji i da se dva pripremna sastanka naprave na Kosovu. Jedna od tema u okviru ovih pripremnih sastanaka jeste da se dogovorimo da vodimo računa da na vreme to pripreмимо, imaćemo jedan poseban dan za javno svedočenje žrtava. Neki odavde su bili u novembru 2005. godine kada smo mi prvi put napravili jedan, kako da kažem srpsko-albanski skup u Prištini/Prishtinë i kada je bila tema *Nestali* i sve je dobro počelo da nije došlo do jedne vrlo ružne provokacije i mi smo tada prekinuli taj skup i to je velika šteta zato što se u stvari pokazalo da svuda može da se organizuje skup, a da eto tada u Prištini/Prishtinë nije mogao da se organizuje. Mi smo nedelju dana posle tog prekinutog skupa organizovali skup u Beogradu i to je bilo prvi put da su žrtve Albanci i Srbi seli zajedno i ko god je bio na tom skupu stvarno je to doživeo kao jedan veoma važan događaj u menjanju odnosa između srpske i albanske zajednice i svi su sa tog skupa otišli sa jednim veoma jakim utiskom da je preko potrebno slušati i druge i razgovarati i otvoriti, napraviti jedan javni prostor na kojem će žrtve da govore svojim glasom o onome što se njima ili njihovim najbližim dogodilo. To je bilo prvi put da smo mi zapravo krenuli sa tim javnim slušanjem žrtava. Ako se sećate, kada je bio Forum u februaru 2008. u Beogradu, to je opet bio deo Forumu o kojem su svi najviše pričali. Vi imate tu jednu kasetu i mi smo napravili, na dva CD-a smo snimili sve one koji su svedočili, a koje smo mi slušali i to je stvarno nešto što može mnogo puta da se sluša i uvek izaziva jake emocije. Mi smo i od tog viščasovnog trajanja, svedočenja, napravili jedan kraći video zapis i on se već nalazi na sajtu Youtube i verovatno ga je videlo hiljade i hiljade ljudi. Ja posebno ističem ovo što mi radimo - javno slušanje - zato što je naša ideja da ta Regionalna komisija apsolutno u

okviru svog mandata ima ne javno slušanje, ono što mi radimo, nego javno saslušanje žrtava zato što to onda ima jednu drugačiju, ima posebnu težinu. Mi sa javnim slušanjem hoćemo da pokažemo poštovanje prema žrtvama i da stvorimo jednu klimu kojom ćemo zapravo da pokažemo koliko je ta javna platforma važna i da pokažemo da žrtve imaju jaku potrebu da govore o tome šta im se dogodilo, a da mi svi ukoliko hoćemo neko suočavanje sa tim nasleđem prošlosti, osnovni uslov je pokazati tim žrtvama da su one bitne svakome od nas nezavisno od toga da li dolaze iz Hrvatske, Bosne, sa Kosova ili iz nekog drugog dela ali da su svima one jednako bitne. Ja bih sada zamolila Lidiju Škaro da se ona uključi i posebno je molim da nam kaže koji su neki planovi ICMP u odnosu na udruženja žrtava i u odnosu na tu vrlo važnu, do sada redovno održavanu komunikaciju između udruženja i ako može da vidi kako mogu zapravo da nam pomognu i ostanu uključeni u ove regionalne konsultacije jer samo da ponovim, bez ICMP i bez njihovog rada na stvaranju te regionalne komunikacije, teško da bismo mi danas došli ovde gde se nalazimo. Samo još jednu stvar. Ne znam da li vi znate ali to radi Kancelarija viskog komesara za manjine. Već drugu godinu oni organizuju skupove između albanskih i srpskih lidera sa Kosova i upravo tema tog skupa i njihovog zajedničkog sastanka je tema pomirenje, vraćanje poverenja i ja sam juče srela Olivera Ivanovića i ja znam da je on jedan od učesnika u tim sastancima koje organizuje visoki komesar za prava manjina. Oni imaju sastanak negde početkom oktobra, znači pre našeg planiranog Foruma u Prištini/Prištině, pa onda mi možemo da ih pozovemo. To je grupa od 15-20 ljudi koja učestvuje na sastanku. Znači s jedne strane su Albanci koji predstavljaju neke javne ličnosti, a s druge strane su Srbi sa Kosova, nema Srba koji borave u Srbiji nego oni koji su na Kosovu oni učestvuju u tome. I možda pre nego što Lidija krene, da učinimo nešto što svaki put radimo, mada se ovde većina nas već poznaje ali ima nekoliko novih ljudi pa možda zbog njih da se svi predstavimo. Ja sam se predstavila, pa sada molim dalje.

Lidija Škaro: Ne znam da li ima potrebe, Lidija Škaro, Međunarodna komisija za nestale osobe.

Sandra Orlović: Dobar dan svima, Fond za humanitarno pravo.

Nataša Ščepanović: Nataša Ščepanović, sekretar Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji.

Simo Spasić: Simo Spasić, predsednik Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji.

Velibor Ađančić: Velibor Ađančić, koordinator Udruženja porodica kidnapovanih i nestalih lica na Kosovu i Metohiji/Kosova, kancelarija u Gračanici/Gračanicě.

Aleksandar Stojanović: Stojanović Aleksandar, Centar za razvoj civilnog društva organizacije iz severne Mitrovice/Mitrovicě. Ipak smo prisutni.

Nataša Kandić: Izvinjavam se.

Dragan Medić: Medić Dragan, Udruženje roditelja i porodica uhapšenih zarobljenih i nestalih Srbije i Crne Gore.

Slobodanka Cvetković: Slobodanka Cvetković, Udruženje porodica kidnapovanih i nestalih na Kosovu i Metohiji, koordinator kancelarije u Nišu.

Dragan Popović: Dragan Popović, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd.

Ivana Kostić: Kostić Ivana, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Odeljenje službe zaštite, koordinator za rad sa udruženjima porodica nestalih sa teritorije bivše Jugoslavije.

Srđan Popović: Dobar dan svima, ja sam Srđan Popović, dolazim ispred Udruženja Fraktal. Inače prvi put sam na ovoj konferenciji, brat sam ubijenog Dimitrija Popovića koji je ubijen 5. juna 2004. u Gračanici/Gračanicë.

Brankica Antić: Antić Brankica, koordinator Udruženja porodica kidnapovanih i nestalih lica na Kosovu i Metohiji, kancelarija u Kraljevu.

Olgica Božanić: Olgica Božanić, sekretar Udruženja porodica kidnapovanih i nestalih lica na Kosovu i Metohiji, kancelarija u Beogradu.

Žanka Stojanović: Žanka Stojanović, majka jednog od nastradalih radnika na RTS-u 1999. godine i predstavnik porodica.

Dragan Sekulović: Ja sam Dragan Sekulović, Udruženje izbeglih, prognanih i raseljenih lica, Centar za komunikaciju Pravda.

Dragan Pjevač: Dragan Pjevač, član porodice žrtve.

Čedomir Marić: Čedomir Marić, predsednik Udruženja porodica nestalih i poginulih lica u Krajini i Hrvatskoj.

Dragana Đukić: Dragana Đukić, sekretar Udruženja porodica nestalih i poginulih lica u Krajini i Hrvatskoj.

Bogdan Ivanišević: Ja sam Bogdan Ivanišević iz nevladine organizacije Međunarodni centar za tranzicionu pravdu.

Staša Zajović: Ja sam Staša Zojević, Žene u crnom Beograd.

Miloš Urošević: Miloš Urošević, Žene u crnom.

Aleksandar Glišić: Aleksandar Glišić, Fond za humanitarno pravo.

Jelena Simić: Jelena Simić, Fond za humanitarno pravo.

Nenad Dimitrijević: Nenad Dimitrijević, Fond za humanitarno pravo.

Milorad Trifunović: Milorad Trifunović iz Udruženja porodica kidnapovanih i nestalih sa Kosova i Metohije iz Kosovske Mitrovice/Mitrovicë.

Nataša Kandić: Nastavljamo, Lidija Škaro.

Lidija Škaro: Hvala vam. Ja bih vas još jednom pozdravila u ime Međunarodne komisije za nestale osobe i zahvalila se organizatoru na pozivu da učestvujemo na današnjem sastanku. Inače Međunarodna komisija za nestale osobe je zaista zainteresovana za ovaj proces i nastojali smo da pratimo konsultacije od samog početka, od Konferencije u Sarajevu, pa preko konferencija u Zagrebu, Beogradu i tako dalje i smatramo da je za udruženja porodica nestalih, udruženja svih žrtava rata veoma bitno da budu uključeni u proces. Iz tog razloga je ICMP i nastojao da svoje projekte kao što je projekat *Putevi ka pomirenju* koji je bio na početku pripremljen isključivo za Udruženja porodica nestalih sa područja bivše Jugoslavije, zapravo uključi udruženja porodica nestalih, kasnije i udruženja i drugih žrtava rata, nevladine organizacije i donosioce odluka, da im omogući jedan prostor gde će im dati priliku da razgovaraju o inicijativama koje su pokrenute u regionu ili na državnim nivoima, a koje vode utvrđivanju činjenica, suočavanju sa prošlošću i procesu pomirenja. Isto tako bili smo svedoci da inicijative koje su pokrenute recimo u Bosni i Hercegovini, Nataša je pomenula inicijativu za osnivanje Komisije za istinu i pomirenje u Bosni i Hercegovini koju je prvobitno pokrenula Asocijacija za osnivanje Komisije za pomirenje i istinu, a kasnije Američki mirovni institut, su zapravo doživele jedan vid neuspjeha. Ili nisu bile osnovane uopšte ili nije bilo rezultata rada komisija i smatra se da je jedan od razloga neuspjeha inicijativa upravo greške koje su se dogodile tokom konsultativnih procesa, odnosno konsultativnih procesa kojih nije ni bilo i u koji nisu bila uključena udruženja porodica žrtava i porodica nestalih osoba. Što se tiče ICMP-a, gospođa Kandić je pomenula regionalnu saradnju i podršku udruženjima na regionalnom nivou. Od samog početka Odijel inicijativa civilnog društva u okviru Međunarodne komisije za nestale osobe nastoji da osnaži, da izgradi kapacitete udruženja da lobiraju za rješavanje problema nestalih osoba na državnom i na regionalnom nivou. Prva inicijativa koju su pokrenula udruženja porodica nestalih desila se još 2001. godine, a inicijativa se odnosila na formiranje jednog regionalnog tijela. Međutim tada se došlo do zaključka da još uvijek nije bilo vrijeme, nije bio moment. Ja sam u jednom momentu čula i na ovom snimku da je gospođa Kada Hotić rekla da je vrlo bitno, da je vrlo bitno vrijeme i moment kada treba formirati Komisiju za istinu, Komisiju za pomirenje ili kako god već da je nazovemo. U tom momentu koordinaciju udruženja porodica nestalih nije bilo moguće formirati. Tek 2005. godine zaista je sazrelo vrijeme da udruženja porodica nestalih formiraju jedno neformalno regionalno tijelo koje čine predstavnici, sad opet ne volim kategorisati tako ali da kažem predstavnici i udruženja Hrvata, Srba, Bošnjaka, Muslimana iz regiona. Tako da danas imamo jedno tijelo koje čine pet predstavnika Srba, pet predstavnika Hrvata, pet predstavnika Bošnjaka koji nastoje da na regionalnom nivou izvrše pritisak na vlade, na predstavnike vlasti da zaista shvate kolika je ozbiljnost ovog problema i da preduzmu konkretne korake u cilju rješavanja istog. Koordinacija pored redovnih sastanaka, ovde imamo i neke predstavnike, odnosno članove Odbora regionalne koordinacije - to je gospodin Čedo Marić, gospođa Olgica Božanić, tako da tokom

današnjeg razgovora možda možemo više čuti o radu Koordinacije i o njihovom viđenju Koordinacije, možda je to i neka objektivnija slika nego slika koju bih mogla ja dati kao predstavica ICMP. U svakom slučaju smatram da od 2005. godine Koordinacija je napravila značajne korake. U saradnji sa Međunarodnom komisijom za nestale osobe organizovane su dve regionalne konferencije o pitanju nestalih osoba, zajedničkim lobiranjem, pisanjem pisama predstavnicima Evropske unije, Evropske komisije, premijerima vlada u regionu, koordinacija je uspjela, znači mešovita da kažem mješovita grupa predstavnika udruženja porodica nestalih je uspjela da organizuje sastanke i sa premijerima i predsjednicima vlada iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Nadamo se da će se uskoro to desiti i u Srbiji gdje su im prezentovali i predstavili probleme sa kojima se suočavaju članovi porodica nestalih osoba. ICMP će i dalje pružati podršku regionalnoj koordinaciji, odnosno Odboru regionalne koordinacije udruženja nestalih osoba u njihovim aktivnostima. Na zadnjem sastanku smo imali priliku razgovarati o inicijativi, odnosno pomenuti inicijativu za osnivanje komisije na regionalnom nivou tako da ovog momenta vam mogu prenijeti pozitivne komentare i riječi podrške ovakvoj inicijativi ali u isto vrijeme i zahtjeve da Regionalna koordinacija bude potpuno uključena u ovu inicijativu i da se pokuša osnovati, zapravo uspostaviti jedan partnerski odnos između udruženja porodica nestalih i udruženja, odnosno porodice kažu onih *normalnih* nevladinih organizacija. Interesantno ali tako je, znači nevladine organizacije koje su zapravo aktivisti civilnog društva, koji su profesionalci, da se uspostavi jedna partnerska saradnja kako bi inicijativa zaista imala uspjeh. ICMP će i dalje nastojati pružati podršku u konsultativnom procesu koliko je to moguće a isto tako smatramo da je vrlo, vrlo bitno da se u konsultativni proces uključe udruženja porodica i udruženja žrtava kako bi ovaj proces bio uspješan. Ja ne bih dalje, želim ostaviti vrijeme predstavnicima porodica da iznesu svoje mišljenje o inicijativi ali kao što sam rekla smatram da je utvrđivanje činjenica jedan od preduslova suživota, pomirenja na ovom prostoru i da zapravo utvrđivanje činjenica može dovesti do toga da se prekine ono što porodice najviše boli, a to je poricanje onoga što se dogodilo. Nataša, hvala vam.

Nataša Kandić: Ja sada predlažem da mi sledeći sat vremena počnemo sa radom tako što ćete vi posle ovih uvodnih izlaganja i ovog malog video zapisa da počnete da učestvujete u današnjem sastanku i ja bih predložila da ipak ograničimo o čemu ćemo da razgovaramo. Ja se nadam da ćete vi malo komentarisati ovaj film i da na neki način pokušamo da nastavimo tamo gde smo stali u Podgorici. Ja tu pre svega mislim na one koji su bili u Podgorici, da su oni ipak pozvaniji da malo više pomognu u tome da dalje nastavimo, a da ovi koji su novi da oni budu slobodni da pitaju sve, a da s druge strane počnemo da razvijamo jedan razgovor o tome da vidimo šta bismo da ta Komisija tačno utvrđuje. Mi smo rekli da hoćemo da ona utvrđuje činjenice o ratnim zločinima i da se bavi nestalim. Pazite, ratni zločini su i pljačka i uništavanje imovine. Nema te komisije u svetu koja bi mogla sve to da obuhvati. Nešto mora na drugi način da se rešava, ne putem Komisije zato što to nijedna komisija ne bi mogla da savlada, da predstavi, da prikaže, da utvrdi sve što se dogodilo, to je prosto nemoguće. Onda da razgovaramo o tome koliko ta komisija može da pomogne u daljem procesuiranju ratnih zločina, zatim kako napraviti tu jednu javnu platformu za žrtve, kako postići to da postoji ipak nešto što ćemo obezbediti za tu neku budućnost, da postoji nešto, ne da svako društvo ima ono što je jedna od tema u ovom video zapisu, svoju istinu nego da se u svakom društvu pamte i prenose i u obrazovne

programe ulaze činjenice. Dragan Pjevač je to fantastično na primerima objasnio, šta je u stvari bitno, šta je nama potrebno, koja vrsta znanja, znanje o činjenicama, činjenice koje niko ne može poreći, koje ne može negirati zato što se tim činjenicama ne može suprotstaviti nekim drugim činjenicama. Drugo su neke interpretacije koje će uvek naspram činjenica, onaj ko ih iznosi ukoliko nisu u skladu sa činjenicama morati da ih povlači. Onda da vidimo koga bi udruženje predlagalo da budu članovi Komisije. Ne konkretne osobe nego da vidimo koje to vrste ljudi treba da budu tamo. Vi svi znate da je ovde jednom bila osnovana Komisija koja nije imala apsolutno nikakve šanse da bude prihvaćena, da bude priznata. Kako se pojavila ta Komisija nije dobila nikakvu podršku u regiji zato što je prepoznato da se u Komisiji nalaze oni za koje u Hrvatskoj i Bosni, smatraju da su neki od tih članova jako puno doprineli da dođe do rata. Ono što se takođe pokazalo je da ukoliko se izabere da se Komisija počne baviti utvrđivanjem uzroka raspada države onda ta Komisija nema apsolutno nikakve šanse ni za kakav rad. Na ovim prostorima je najmanje potrebno baviti se time. Mi treba da utvrdimo činjenice, a posle će biti prostora za istoričare, politikologe, pravnike, razne druge profesije, etnologue, da se bave činjenicama i da se na osnovu njih dolazi do toga kako je taj rat počeo, ko je sve učestvovao u tome ali krenuti sa idejom da mi treba da utvrđujemo uzroke rata bi nas dovelo u poziciju da nikada ništa ne bismo uradili i zato je naša inicijativa da pokušamo da uradimo nešto što nikada na ovim prostorima nije urađeno i zbog čega smo stalno imali problema. Ni posle Prvog svetskog rata, ni posle Drugog svetskog rata nikada nisu utvrđivane činjenice. Mi imamo dvojicu autora, jedan je Srbin a drugi Hrvat, koji su pravili demografske procene gubitaka stanovništva i to su ozbiljne studije ali je nama potrebno da imamo taj poimenični popis žrtava. Znači da se imenom i prezimenom znaju te žrtve. Naravno znaće se ko je civil, ko je pripadnik vojske ili policije, ali nam je važno da imamo poimenični popis. Samo takav jedan popis će sprečiti bilo kakve manipulacije sa žrtvama i samo jedan takav poimenični popis doprineće da mi stvarno počnemo ovde da gradimo jedno kolektivno pamćenje. Ja znam, kada se ovde 2000. godine pojavila naša knjiga o nestalim Srbima, Romima i Bošnjacima neki su reagovali na taj naslov u smislu što je knjiga imala u naslovu *nealbanci*. Ja sad sa ove neke udaljenosti mogu da razumem, nismo mogli da nađemo načina da u naslovu nabrajamo sve koji su nestali ali do dan danas to je jedini dokument koji postoji o nestalim Srbima, Romima, Bošnjacima posle juna 1999. godine na Kosovu. Mi smo pre dve godine počeli sa nečim što je strašno važno za rad Komisije. Vi svi znate da je Istraživačko dokumentacioni centar (IDC) iz Sarajeva posle nekoliko godina rada izašao sa tim popisom stvarnih žrtava. Znači u Bosni odjednom se znala brojka. Doduše oni su rekli da pet novih žrtava koje budu otkrili, da će to značiti jako puno za taj popis ali konačno je prestala ta priča o 300.000, o 250.000 stradalih u ratu i BiH. Brojka imenom i prezimenom dokumentovana za sada iznosi 99.000 znači oko 100.000 i to je jedna dobra vest. Znači nije ih stradalo 300.000 nego je ipak ta brojka dva puta manja. Mi smo odmah posle započinjanja te saradnje sa IDC-om shvatili da u stvari to jeste najvažnije. To uraditi, napraviti taj registar, popis, a onda će Regionalna komisija imati daleko manje posla, a imaće već dovoljno pouzdanih podataka koji će joj pomoći u organizovanju aktivnosti i rada same Komisije. Znači uz veliku pomoć udruženja žrtava mi smo pre dve godine započeli taj popis žrtava na Kosovu, počevši od januara 1998. godine do kraja decembra 2000. godine zato što smo, i to će naravno biti posebno objašnjeno, zašto smo uzeli da popisujemo i žrtve nakon završetka oružanih sukoba. Imaćemo jedno metodološko objašnjenje da podaci i ta knjiga koju smo mi napravili i taj dokument,

pokazuje da se najveći broj nestanaka Srba dogodio u periodu nakon završetka oružanih sukoba i da je to jako učestalo u periodu od juna do decembra 1999. godine ali da ih ima i u 2000. godini, a posle toga to ostaje na nivou incidenta i to će biti jedno objašnjenje zašto zapravo uvršćujemo u taj popis žrtava i žrtve koje su stradale kada je oružani sukob prestao, a po međunarodnom pravu oružani sukob prestao je kada je napravljen onaj Kumanovski sporazum, kada je sklopljen mir i kada je potpisana odluka o dolasku međunarodnih snaga na Kosovo. Mi ćemo, a to će biti takođe u okviru ovih regionalnih konsultacija negde u novembru početi sa javnim predstavljanjem, promocijom toga kako bismo u stvari pokazali kako to izgleda, kako bismo onda došli do podataka koji još uvek nedostaju i kako bismo dobili jednu podršku ovom društvu da se tako nešto, da postane nešto važno, da se zna, da se napravi taj popis. Kada budemo završili taj popis žrtava na Kosovu onda hoćemo da pomognemo Documenti u Hrvatskoj. Oni će raditi popis žrtava u oružanim sukobima u Hrvatskoj. Ja mislim da će to biti daleko lakše zato što već postoje neki delimični popisi koji su urađeni. Mislim da Čeda Marić ima dosta toga, da Veritas ima dosta toga ali dobro je jer u Hrvatskoj do skora nije postojala jedinstvena lista žrtava i sada se o tome govori, ali mi ćemo jako puno svi zajedno učiniti protiv mogućnosti da se bilo šta slično dogodi u budućnosti kada budemo imali taj poimenični popis žrtava i kada budemo imali tu Regionalnu komisiju i tu javnu platformu koja će služiti žrtvama da svojim glasom govore o tome šta se dogodilo. Ali svega toga neće biti ukoliko nema veoma angažovanog učešća udruženja žrtava, a onda itekako mladih, a onda i organizacija za ljudska prava. Ja vas molim takođe da danas imate u vidu i činjenicu da ćemo negde 9-10. oktobra imati Forum u Prištini/Prištinë i da će jedan dan biti posvećen slušanju žrtava. Iskustvo sa Forumu u Beogradu nas uči da moramo da smanjimo broj žrtava, da je bilo jako naporno slušati dvanaest žrtava i da je teško u emocionalnom smislu sve to izdržati i da možda smanjimo na osam. Naravno, što više budemo smanjivali broj žrtava više će biti onih nezadovoljnih ali moramo nekako sa tim da izađemo na kraj zato što je to trajalo skoro sedam sati ovde u Beogradu i to je bilo samo sa jednom kratkom pauzom. Po četiri sata bez pauze, a to se po pravilu odvija da nema pauze zato što je žrtvama teško da se koncentrišu da govore ali se pokazalo da i njima i onima koji slušaju bude teško da izdrže. Ponovo ćemo znači, i prvi put na Kosovu, imati žrtve iz čitave bivše Jugoslavije i videćemo ko će da svedoči, ko će da govori. Ja mislim da tad kad smo bili na Forumu da je onaj slučaj iz Kline, Miško Deverdžić, gde je bilo... ne znam kad bismo imali vremena da pustimo nešto od tog snimka to izgleda jako, jako dobro zato što je spontano, zato što to nije nikakva politička priča, to je konkretna, vrlo konkretna, užasna, užasavajuća priča o sudbini njegovog oca i o njemu šta on radi i do dan danas šta je uspeo, šta nije uspeo. To je nešto što bi mnogi trebalo da znaju. Ja mislim da bi bilo, kad bismo uspeli da postignemo da to televizije prikažu, da vidite kako ona, vi se svi sećate Marije Večerine iz Knina, sećate se kako je ona pričala. Pa ono je... kad ona onako kaže *moj sin je bio nježan mladić*... da ono je bilo... ili onaj Smail Duraković kad kaže da on nije imao porodicu, živeo je sa ženom i kaže danas je sam, bolestan... Evo ja bih mogla o tome da pričamo... Ne znam da li imamo vremena u nekom trenutku da to vidimo, ali svi imate to na CD-u. To može hiljadu puta da se gleda i uvek ima iznova neki detalj koji podstakne na neko novo razmišljanje i pokaže se koliko je u stvari dragoceno sve što smo tamo rekli i čuli. Ali molim vas, znači razgovaramo, nastavljamo na neki način ono što smo razgovarali u Podgorici, razmišljamo o mandatu te Komisije i vodimo računa da ide novi Forum posle prištinskog Forumu, sledeće godine će biti negde u februaru, u Podgorici, a znači prilikom

svakog foruma pravimo ove sastanke i dogovaramo se o tome kako da pripremimo Forum. Naravno, ovog puta će u Prištini/Prishtinë Forum biti po vrlo jakoj proceduri, neće se dogoditi kao 2005. godine da neko može da uđe i da napravi incident. Evo, Olgica Božanić.

Regionalne konsultacije o načinima utvrđivanja i kazivanja činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji: aktivno učešće i angažovanje žrtava i udruženja žrtava u konsultativnom procesu

Olgica Božanić: Ja sam se javila za reč vezano za prezentaciju konsultacija u Podgorici, fenomenalno je odrađeno ali smatram da je moglo još nešto da se dopuni jer smo u našim izlaganjima pomenuli i ja i gospodin Marić da je Međunarodna komisija u proteklom periodu spajala porodice sa područja bivše Jugoslavije i da očekujemo da se u narednom periodu uključe i porodice žrtava, zapravo porodice kidnapovanih i nestalih Albanaca koji su još uvek pod znakom pitanja, a na svim dosadašnjim sastancima koje je ICMP organizovao u regionu prisustvovala sam u 2005. godini i aktivno učestvovala u pripremi Konferencije na regionalnom nivou, bolelo me je kad predstavnici Albanaca nisu bili prisutni da učestvuju i daju doprinos u pripremi Konferencije što je jako bitno za sve nas koji smo sa tog područja jer smatramo da mi, žrtve koje smo iz istog područja možemo jedni drugima da budemo od velike koristi i zapravo od kada smo osnovali Udruženje, od 2000. godine govorili smo komisijama i organizacijama koje su radile na ovom problemu da je jako bitno da porodice žrtava na lokalnom nivou krenu da razgovaraju otvoreno o događajima koji su se desili od januara 1998. godine, pa do danas. Predlagali smo na svim sastancima da se sve organizacije koje su radile na problemu nestalih uključe aktivno, zapravo da se bez ikakvog prikrivanja činjenica do kojih su dolazili formira jedna jedinstvena baza podataka koja bi obuhvatila o svakom kidnapovanom, nestalom ili ubijenom licu sa područja bivše Jugoslavije sve podatke, šta je ICMP odradio, šta je Fond za humanitarno pravo, šta je Međunarodni komitet Crvenog krsta i sve vladine komisije, nevladine organizacije, Lekari bez granica, udruženja porodica nestalih, da svi iznesemo naše dosadašnje prikupljene podatke i u jednu bazu, ne znam kako da nazovemo, da li institut ili kakva će ta jedinica da bude da nam pomognu za dalji rad i ubrzanje rasvetljavanja sudbine nestalih. Nedopustivo je da nakon 16-17 godina tragamo za velikim brojem, odnosno za 17.500 ljudi u čitavom regionu, a formirane su tolike organizacije na području bivše Jugoslavije i održali su se mnogobrojni sastanci na temu rasvetljavanja sudbine nestalih i procesuiranja ratnih zločina. Smatram da bi ovaj skup trebalo da danas malo više progovori o tome šta smo mi u Podgorici kao članovi porodica Udruženja nestalih i ubijenih sa Kosova zahtevali. Propust je u ovom filmu da smo tražili da se preispita informacija u knjizi Carle Del Ponte o trgovini ljudskim organima i da skup pošalje jedan dopis, akt Ujedinjenim nacijama, generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija kao što je to naše Udruženje uradilo ali imaće težinu ako vi date podršku tome jer zaista, u poslednjem opisu, u Večernjim Novostima se kaže da je gospodin Hose Pablo Baraybar [šef UNMIK Kancelarije za nestala lica] sa kojim smo imali bezbroj sastanaka dok je bio na Kosovu i Metohiji/Kosova, jedna od bitnih osoba koji je sprečio istragu o trgovini ljudskim organima nad našim najmilijima i još bih vas molila da vi Nataša kao predstavnik ove organizacije koju vodite, imali ste takođe sastanke sa njim, ako je

moguće da nama danas nešto o tome kažete jer porodice su očajne, teško je objasniti porodicama da može doći i do takve istine da nećemo naći posmrtno ostatke, da su možda tela bačena u more. Mi smo nemoćni kao udruženje ali smo spremni da svima koji su raspoloženi u ovom momentu damo podršku sa našom dokumentacijom koju posedujemo i sa određenim izjavama svedoka ali uglavnom vezano za odvođenje njihovih najmilijih i nezadovoljstvo sudova koji su do sada radili na kažnjavanju i privođenju pred sud pravde za sve počinjene zločine nad Srbima na Kosovu i Metohiji/Kosova. Hvala.

Nataša Kandić: Ne znam da li ste svi videli kada se pojavila ta vest i kada je *Human Rights Watch* takođe izdao svoje saopštenje, mi smo u Fondu izašli sa saopštenjem u kojem smo izdvojili dve stvari. Insistirati i staviti kao prioritet utvrđivanje istine o trgovini ljudskim organima po mom mišljenju, ja mislim da je mnogo važnije tu pitanje utvrđivanje logora i prebacivanja ljudi, Srba i nekih drugih sa Kosova u Albaniju i istraživanje mogućih lokacija tih masovnih grobnica. Inače da se pre toga utvrdi da je bilo trgovine ljudskih organa meni se čini da je to nemoguće i da je to toliko jedan komplikovan zadatak, a ne znam šta bismo mi dobili time ukoliko se ne dođe do podataka o tome da je 400 ljudi prebačeno sa Kosova, da je držano u nekim tajnim logorima i da oni nikada, nema... ja ne znam za oslobođene iz tog logora, ja nikada nisam čula za tako nešto i mi smo smatrali i u tom saopštenju rekli da mi smatramo da je osnovno pitanje utvrđivanje logora u severnoj Albaniji i naravno istraga o tome ko je sve bio uključen u to. Vi ste videli da je Savet Evrope formirao jedno telo za utvrđivanje činjenica o trgovini ljudskim organima i ja isto i dalje mislim da to pitanje dolazi nakon utvrđivanja činjenica o logorima ali će to telo u međuvremenu vrlo brzo vratiti na to kad počne da istražuje zapravo logore i taj put transfera kako ide sa Kosova do severne Albanije, pa tek onda zapravo može da se govori o toj trgovini ljudskim organima. Inače ja sam samo jedan jedini podatak našla da je 1998. godine neko pomenuo logore u Albaniji i to u transkriptima sa suđenja Fatmiru Limaju, njeno prezime je Pederson, ona je radila u Misiji OEBS-a na Kosovu u onom Odeljenju za ljudska prava koje je vodila Sandra Mitchell, ona je prilikom svedočenja... I tu su bile porodice i iz Belačevca koje su bile na sastanku sa Pederson i neko je tada od porodica njoj rekao da ima navode o logorima u Albaniji. Nikada se to nije javno čulo i da nisam pročitala taj transkript ne bih znala da je 1998. godine neko pomenuo to. Mi smo imali ne znam koliko razgovora sa porodicama žrtava, osim što smo došli do podataka da su neke žene bile kidnapovane i odvedene u Makedoniju mi nemamo podatke, nismo imali podatke o tome da je neko odveden u Albaniju. Naknadno je počela ta priča. Pa Veljko Odalović nikada nije izašao u javnost sa tom pričom, nikad. I sad naknadno policija, Milan Petrović kod koga se nalazi čitav taj dosije nikada nije rekao, nije izneo ni jedan podatak. I kažem ja prvi put, bila sam zapanjena da iz Misije OEBS-a žena izlazi na suđenju Fatmiru Limaju sa tim podatkom da su porodice, kada je bio susret sa Walker-om [William Walker, bivši šef Misije OEBS na Kosovu] da su onda porodice govorile da imaju navode o tome da ima logora u Albaniji. I u tom smislu dobro je da je Savet Evrope osnovao to telo, oni će kad počnu sa radom kontaktirati i porodice i udruženja, kontaktiraće verovatno i nas, nas su zvali brojni novinari, mi smo im pokazali sve što imamo u našoj bazi podataka, mi tih svedoka na žalost nemamo zato što su svi naši svedoci bili ili preko vas ili smo mi preko njih dolazili ali nismo imali to. Imamo da su odvođeni u Makedoniju, imamo neke žene koje su pobege iz tih tajnih nekih zgrada u kojima su držane ali za Albaniju nemamo.

Milorad Trifunović: Pa evo, ja ću da se osvrnem malo na ovaj naš susret iz Podgorice i da se priključim ovoj diskusiji o logorima. Ono što je prikazano što smo videli zaista je prikazano uglavnom ono što je bilo ključno u onim razgovorima, u našim istupanjima tamo. **Jednoglasno smo svi podržali osnivanje ove Regionalne komisije i to je to.** Ali što se tiče ovih logora Olgica je rekla, jedino vi kažete da niste znali. Ja sam 1998. godine bio u jednoj tročlanoj komisiji koju smo tada formirali pokojni Milorad Spasić, Simin otac, ja i sin Bore Ađančića Mile i gospodin Walker je tada obećao nama sastanak sa komandantom UČK/UČK za Drenički kraj /Dreniceë, gospodinom Thaçi-jem da vidimo šta je bilo sa sudbinom kidnapovanih rudara. I tada je bilo priče da su bili prisutni logori, to je to što ste vi verovatno čuli, tad su bile priče da postoje logori i normalno da je policija nailazila u pojedinim predelima razne prostorije gde su mučeni i gde... to je bilo u javnosti, koje pratio on to zna ali nije to tema. Međutim 2001. godine pukovnik Malcolm Stark [šef UNMIK-ove Centralne kriminalističke istražne jedinice] je nama na konferenciji, na sednici u Zvečanu/Zvečan gde je bio i ICMP, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Pokrajinski komitet Crvenog krsta i Udruženje porodica kidnapovanih i nestalih u Zvečanu/Zvečan, to je bilo u opštinskoj sali, nama je doslovce rekao da postoje tragovi o 144 logora, ostaci gde su pronađeni određeni predmeti, krv i šta ja znam, nešto... ukazuje na to da su tu ljudi držani. Posle par meseci mi nismo više nikada imali prilike da vidimo gospodina Malcolm Starka, on je jednostavno nestao sa Kosova, ta priča je bila stopirana, mi smo i dalje pokušavali da dođemo do istine o tim logorima međutim nismo mi bili toliko moćni, a nismo imali ni snage da to isteramo na čistac, međutim ova knjiga Carle Del Ponte, ja sam to i u Podgorici rekao gospođu Kandić i tada sam vas zamolio da upotrebite vaše veze, vaše prijateljstvo i sigurno jeste bili veliki prijatelj gospođe Carle Del Ponte, na televiziji sam vas, rekao sam to, stalno viđao i tamo, da preko tih ličnih veza jer zvanično teško je doći do toga, da bar vi znate, a znam da ako saznate da ćete vi reći istinu jer sigurno, ne vidim razloga da bi je skrivali obzirom da ste izneli mnogo, mnogo istina o ratnim zločinima koji su počinjeni ne samo na Kosovu nego uopšte, na svim ovim prostorima, da to učinite da mi konačno shvatimo i da znamo šta je istina jer znate koliko to boli. To je ubilo i zadnji tračak nade u svakom da postoji neka nada, ne da ima živih ali da ćemo doći bar do ostataka tih tela. Međutim ako je trgovano tim organima, pretpostavljam da se ni ostaci tih tela neće naći. Ko zna šta je to učinjeno, što kaže Simo Spasić bačeno u okean, istopljeno u nekoj kiselini, ko zna šta je to urađeno. Jer zna se, ljudski um, pogotovo poremećeni ljudski um šta sve može da napravi od tih ljudi. Zato ponavljam, **dajem podršku osnivanju te Regionalne komisije, sve ono što će učiniti na rasvetljavanju zločina, na privođenju zločinaca pred sud pravde, sve to nama porodicama žrtava odgovara i u potpuno podržavamo sve to.** Hvala vam.

Nataša Kandić: Nataša Šćepanović.

Nataša Šćepanović: Ja bih htela da se nadovežem na diskusiju gospođe Olgice Božanić i Trifunovićevu diskusiju u vezi, nemojte se ljutiti što potenciram zadnju ovu informaciju o trgovini ljudskim organima, to je za nas najteže i najbolnije i ovoga trenutka i najaktuelnije. Vi govorite da niste mnogo znali o tome, moram i pre toga da se nadovežem na diskusiju Olgice, rekla sam u vezi gospodina Baraybar-a [Jose Pablo Baraybar] koji je svojevremeno bio šef UNMIK-ove Kancelarije za nestala lica u Prištini/Prishtinë, tu bih vas molila lično, kao profesionalca, kao nevladinu organizaciju koje je jaka i koju vi

zastupate, da učinite da se nekako taj čovek pozove na odgovornost i da se kazni zato što je on nama 2001. godine ako me sećanje ne vara, ja ne znam tačno, možda će neko da me ispravi, mi smo imali jedan važan sastanak u Palati federacije još dok je još bila zajednička država. Na tom sastanku, lepo se sećam, bilo nas je puno, preko stotinu ljudi je bilo. I bilo je tu i zvaničnika odnosno sećam se tačno kojih, nije sad ni važno, da je čovek kad je saslušao naše priče i naš problem, on ga je pažljivo i lepo i osećajno čuo, slušao nas je, pratio nas je i ja sam stekla utisak posle toga je on dao svoju izjavu, znači ustao je, mi smo svi sedeli, bila je prepuna sala verujte, prepuna sala, i on je svima nama rekao *ja saosećam sa vama, meni je teško, to je veliki problem, to je nedopustivo šta se sve dešavalo i šta se sve desilo, nestali ljudi, kakve sudbine, ja neću otići sa ovog mesta, mesta koje zastupam trenutno*, znači bio je šef kancelarije, UNMIK-ove kancelarije za nestala lica, *sve dok ne pronađem poslednje lice koje je nestalo, poslednjeg čoveka koji je na spisku nestalih*. Jel' tako bilo? Većina nas ovde je bila na tom sastanku. Svi smo bili, da. I čovek koji je to nama obećao i rekao da ode ovako kako da vam kažem, nekako podmuklo, lukavo, bez ikakvog odgovora, da se povuče jednostavno, to je svarno nedopustivo i nemoguće da prođe, a da prođe nekažnjeno. Treba se pozvati na njegovu odgovornost, na ono šta je on učinio do dana današnjeg. Mi smo imali par sastanaka u UNMIK-ovoj kancelariji u Beogradu na Dedinju, posle njega je predstavnik bio, pomozite mi, Krasni Niklov, iz Bugarske, a pre njega je bio Francuz Alen koji je po mom mišljenju čovek koji je svarno hteo nešto da učini i da odradi onako iskreno i pošteno, da se ova naša agonija prekine i završi, da se nekako privede kraju. Njega su sklonili, on je meni recimo u četiri oka rekao da se sve zna i da mogu naši ljudi da se pronađu i da se otkrije istina za sve koji su postradali ali da to neko opstruiše na načine, sad je to već druga priča, diskutabilno, znači politika je tu duboko umešana, ljudi koji su plaćeni ne rade svoj posao onako kako treba, plaćeni su u stvari da ga ne rade. Ono što mi stalno govorimo, osnovane komisije, osnivaju se komisije, organizacije, ne znam ni ja šta sve ne, za sve to imam osećaj, **mi svi smo stekli takav utisak i osećaj da ovaj naš problem nekako ide u nedogled i da što duže traje to mnogima odgovara. Ne kažem za sve, čast pojedincima ali mnogima odgovara da ovaj naš problem traje godinama. Znači, ljudi umiru, mi starimo, nemoguće je da se u trećem milenijumu ovaj naš problem ne reši za vrlo kratko vreme i u vrlo kratkom roku.** Eto, to bi vas molila da to stvarno učinite, u redu je ovo osnivanje Regionalne komisije. I sada, da se nadovežem na ovo što je gospođa Carle Del Ponte objavila 10.6.2008. godine u 16 časova, Drugi program RTS-a *Hronika Srbije*, da postoje čvrsti dokazi da je 400 ljudi, uglavnom Srba sa Kosova i Metohije/Kosova prebačeno u Albaniju, izjavio je šef Grupe za krizna područja organizacije za ljudska prava Human Rights Watch Fred Abrahams. Čuli ste za tu informaciju, a evo ovde imam iz Nedeljnog telegrafa, to nije neozbiljan list, 2001. godine datira ova strana gde piše *oko 200 Srba su robovi u Albaniji*. Tu se pominje doktor Andrija Tomanović, spominje se moja majka i tu ima još nekoliko imena, imena ljudi za koje se sumnja da su bili zatvoreni, utamničeni u logorima Albanije, tamo Kuks i okolina, da vam ne pričam sada, evo ga tekst. Tako da 2001. godine je ovo bilo u časopisu, znači da se pričalo, da je bilo ljudi koji su... Čović dok je bio koordinator i predsednik Koordinacionog centra je vodio jednu grupu ljudi. Tu je pokušana neka istraga, nešto. Verujte mi, mi smo razočarani time kako se radi i na koji način se poigravaju s našim osećanjima, s našim životima. Ako su uništili živote naših najmilijih uništavaju i nas, oni su ljudi koji su odgovorni da završe ovaj posao do kraja. Mislim da ste me razumeli, a usput **pozdravljam inicijativu za osnivanje Regionalne komisije. To pozdravljam i želim da se što pre osnuje i**

da to krene, da se konkretne stvari urade i da se nešto učini u što kraćem roku i što pre. Toliko.

Nataša Kandić: Simo Spasić.

Simo Spasić: Pozdravljam sve prisutne i pogotovo hvala Fondu za humanitarno pravo što je pozvao naše Udruženje da damo učešće. Pozdrav što su predstavnici ICMP i MKCK ovde prisutni, to su, tri hajde da kažem institucije ili organizacije koje jedino na prostoru bivše SFRJ mogu da okupe sve porodice žrtava bez obzira na veru i naciju. Imam obavezu prema našim porodicama, prema istini, to jest prema ljudima koji su neupućeni, iako su mnogi ljudi od strane Srba i od strane porodica žrtava bili ogorčeni na rad i na mnoge izjave direktorice Fonda za humanitarno pravo Nataše Kandić, mi smo pre par godina odlučili da odemo kod nje, u njene prostorije gde su nas izuzetno lepo primili, to je bilo pre četiri-pet godina. Istina je, ja to moram da kažem, mnogi su nas napadali, međutim ovo je jedan od dokaza danas, pa mnogo meseci unazad, mi smo samo jedno tražili, odgovaralo nekom to ili ne odgovaralo, to je jedna od retkih osoba koja ima smelosti da priča i da dokazuje da su nazovi Srbi, to pravi Srbi, pravi Hrvati i pravi Bošnjaci i pravi Albanci to ne bi radili, to rade zločinci, da su odgovorni za stradanje Bošnjaka, Muslimana, Hrvata i Albanaca. E, mi smo njima prišli i tražili smo samo jedno, pored žrtava drugih vera, da stane sa njenom agilnošću, sa advokatima, sa tim ljudima koji su kompetentni, koji znaju šta treba i na koji način prići i pomoći porodicama žrtava, da pričaju i da pomognu porodicama srpskih žrtava. Mnogi su nas napadali, međutim drago mi je, ostale kancelarije drugih udruženja, pogotovo Hrvatske i ostalih kancelarija na Kosmetu, evo učestvujem aktivno na mnogim konferencijama koje Fond za humanitarno pravo organizuje. Ranije smo isto bili pozvani i aktivno učestvovali kad su ICMP i MKCK organizovali. Jednostavno nas malo ko može da shvati. Mi smo predstavnici porodica žrtava, svako od nas je doživeo porodičnu tragediju. Imali smo nekoliko puta hajde da kažem neke sukobe ali sve je to... ljudi su iskoristili, bili smo izmanipulisani raznim predlozima, savetima, šta ćemo mi tamo, vi ste kod balija, mi ovamo, vi ovamo... Mi se ponosimo, odgovorno tvrdim, evo Rade je tu prisutan i ko je još bio tamo, bili smo u Potočarima sa predstavnicima bošnjačkih i muslimanskih žrtava i ne sme niko a da nam kaže. Oni su nas kritikovali, međutim ne, mi smo bili kod porodica žrtava, imali smo prilike da saslušamo njihovu tragediju, onda smo dali mogućnost da se čuje glas srpskih žrtava, Roma i ostalih. Verujte mi da mi nismo onako dušom i srcem nastupili na tim sastancima, oni su imali ubeđenje, verovatno gledajući mnoge medije da su jedino Albanci stradali. E, nakon našeg obraćanja njima, sad se drugačija stvara slika i sad nas oni sve više prihvataju. Nekoliko puta smo išli, hajde onako, pa dobro, ostali smo sami i jedino na toj ulici smo mogli da dokažemo naše žrtve i bili smo hajde da kažem u sukobu ili su nas ljudi loše shvatili. I ovo što je Nataša Kandić pomenula tu knjigu, oni su se kaže dugo dvoumili kako da navedu taj naslov, naše porodice su bile revoltirane, malo ljutite i koliko se ja sećam onda je bilo o tim žrtvama... *Stradanja nealbanaca na Kosovu*, koliko se ja sećam. Naše mišljenje je da je ipak trebalo *Stradanje Srba i ostalih nealbanaca* jer odgovaralo nekom, neodgovaralo, na Kosovu i Metohiji/Kosova pre rata, za vreme rata i posle rata 90 i nešto posto je Srba, Crnogoraca i pravoslavaca stradalo, pa onda i Roma i Turaka i Goranaca i Albanaca. Kao što sami znate, u našem Udruženju ima i porodica albanskih žrtava. E samo to. E bili smo u Podgorici, aktivno učestvovali bilo je ovde četiri-pet prisutnih i samo da vam kažem pre

toga verovatno šta je mene najviše zabolelo. Ja iskreno da vam kažem podržavam ovu inicijativu za Regionalnu komisiju, da se konačno utvrdi tačan broj stradalih svih, međutim ja sam toga dana bio protiv toga, vi ste tad bili rekli, mislim da ste vi lično rekli da su predstavnici srpskih udruženja već dali neki blagoslov i zeleno svetlo, međutim nisu oni razmišljali šta su to rekli, pa ja mislim Nataša, ja vas molim, imate uticaja u toj... imaćete našu podršku pod jednim uslovom i budite ubeđeni da ono što sam vam ja predložio u Podgorici, da li je to otišlo, evo zakasnili smo, evo ja sa izvinjavam, bili smo u Udruženju, danas je bila Parlamentarna komisija koji su bili dužni da učestvuju u Savetu Evrope oko one istrage o prodaju organa ubijenih Srba i pošto su se vratili nekim drugim avionom i mi smo bili ogorčeni, vratili su se da bi se svađali u Parlamentu, a tamo se raspravljalo o važnom pitanju bez predstavnika države. Neverovatno. I onda smo ih ucenili: ili ćete doći da vidite *Zid plača* ili mi blokiramo rad Parlamenta. Tako da je danas bila jedna njihova delegacija, medijski je praćeno tako da ćete večeras videti šta se sve odlučilo. Verujte mi, imaćete našu podršku pod uslovom da u ovoj Komisiji gde ste vi i IDC BiH i Documenta, Hrvatska. Nataša, ja sam se tada pobunio i verujte mi da će predstavnici srpskih udruženja, a moje mišljenje je da će i predstavnici porodica ubijenih i Hrvata i Muslimana i Bošnjaka i Albanaca to isto podržati, tad u Podgorici su oni bili prisutni. Međutim oko rada ove Komisije ne smeju biti uključeni ljudi, kako ste vi ovde rekli veterani, to su verovatno veterani rata jer je to loše odjeknulo među porodicama. Ja znam da ste vi rekli *pa oni nisu činili zločine*. Niko nema dokaza da li je neko činio ili nije činio bez suđenja. Prema tome mi želimo da pomognemo kao porodice i kao udruženja ali nikako da budu uključeni oni koji su ratovali. Bez obzira na veru i naciju. Ja garantujem životom da u toj Komisiji bude, nazovi neki srpski *Škorpion* koji je klao i ubijao Muslimane, Bošnjake da će porodice tih žrtava to neće mirno da prihvate. Zato vas molim što se tiče vaše inicijative, dobićete našu podršku, aktivno ćemo učestvovati. Verujte mi, naše Udruženje je bez ičije pomoći, čak to je trebala država da uradi, a država nije želela, mi smo objedinili sve žrtve, civila, vojnika, policajaca, na isti način kao što su Hrvati, Muslimani, Bošnjaci i Albanci uradili. Znači dobićete dokumentaciju, do sada smo na tom Zidu plača uspeli da prikupimo preko 2.500 slika ubijenih civila, vojnika, policajaca. Znači za oko 500 se ne zna sudbina ali imamo slike i dokumenta za 2.500 ubijenih ljudi. Od perioda 1998. godine na ovamo. Tako da ta buduća Komisija mora računati na našu dokumentaciju, na našu saradnju. Ali mene najviše boli i verujte mi, mi smo tad, možemo da se slažemo koliko god za neke stvari, možda sam ja dosta grešio i izvinjavam se oko ovog stradanja, kada sam i tad išao sa Čedom Marićem i rekao sam, ljudi samo mi Srbi pričamo o nestalima, a ne pominjemo ubijene. I drago mi je što je on obuhvatio i porodice žrtava. Verujte mi, nikad niste čuli da je u Srebrenici nestalo 8.000 Bošnjaka. Ubijeno je 8.000 Bošnjaka, a zna se koliko tela. Oni znaju da su oni ubijeni, pa i mi znamo da su naši ubijeni. Na žalost postojala je informacija da su živi. Nataša, postojala je informacija. Ja sam sa mojim bratom, sad u ovom slučaju ne pominjem mog Žarka ali da Bog da ostao bez oba oka, ja sam se telefonom čuo kad je bio kidnapovan. Ja sam imao informaciju, do 2001. godine je bio, znači prvo je bio u Lapušniku/Llapushnik, pa Likovcu/Likofc, pa je prebačen u Albaniju jer to mi je rekao Turčin. Pa znate da mi je otac rekao kad je ispao onaj eksces da je Turčin rekao, pošto mu je žena Albanka da je gledao Televiziju Tirana. Prva udarna vest na Albanskoj televiziji da je Žarko Spasić prebačen u Albaniju. Zašto bi moj Žarko bio u Albaniji? E sada, koja je informacija zadnja, pošto je taj Albanac koji je sada u Dubravi/Dubravë u zatvoru koji je kontaktirao s mojom ocem pokojnim, sad sam ja

s njim u kontaktu. On hoće da pokaže to mesto, nije bitno, ali neće da imenuje zločince i sad otkopavaju 26 tela u selu Žilivoda/Zhilivode, među kojima su 10 rudara Belačevca i ostalo civili. Znači od Albanije su prebačene te kosti na područje Kosova i Metohije/Kosova i to sve Nataša boli. 2001. godine smo imali prvi sastanak, pet šest sastanaka sa Carle Del Ponte, 2004. godine na njen poziv otišla je naša delegacija u Hag, u Tribunal, kad je rekla *svi su Srbi ubijeni* ali je 2004. godine ćutala, 2005. godine je ćutala, 2006. godine na Dedinju imali smo sastanak sa njom, ponovila je to ali je ćutala. I 2007. godine, tek 2008. godine govori u toj knjizi da su ubijeni i mučeni i vađeni im organi. Znači punih sedam, osam godina je ona krila istinu od naših porodica. Da ne bih oduzimao vreme svima, meni je drago što su prisutni... dobro, za neke sam prvi put čuo, za neke znam zbog ovih tragedija, ali Nataša, verujte mi, ja mislim da će i ova udruženja da me podrže, u toj Komisiji ne mogu biti aktivni učesnici oni koji su nosili uniformu. Pa da li je on kriv ili nije kriv zbog nečega ali on je nosio uniformu. Naše žrtve su nedužne, prema tome mi tražimo da iz te Komisije budu izuzeti oni koji su nosili uniformu bez obzira na veru i naciju. Hvala puno.

Nataša Kandić: Samo da se razumemo, ne formiramo mi komisiju. Ta komisija, ukoliko se formira, nju moraju da formiraju vlade. Da li će u saradnji na primer sa Ujedinjenim nacijama ili sa Evropskom zajednicom ali će se onda otvoriti proces predlaganja članova, pa utvrđivanja mandata, čime će da se bavi. E onda nama treba da služe ove konsultacije da mi o svemu tome razgovaramo. Evo sada, Simo Spasić je od ove... jeste tačno da je u Podgorici rekao da ne, nikako veterani, a posle smo čuli onog Novicu Kostića koji kaže, pa toliko je njih učestvovalo u tom ratu, a da ništa nije napravilo i da li sad njih treba potpuno isključiti. Onda smo čuli veterana iz Hrvatske koji takođe misle da oni mogu da doprinesu tom nekom stvaranju, uspostavljanju poverenja među žrtvama.

Sima Spasić: ... pa šta sad ako Škorpioni budu uključeni, pa tražimo mi, pa to može loše da odjekne prema porodicama žrtava Nataša. Znači hajde, dozvolite samo da završim ovo. Da li će majke Srebrenice da dozvole da Srbi Škorpioni koji su klali i ubijali...

Nataša Kandić: Pa dobro, samo da se razumemo. Kada bude došao taj proces predlaganja, pa niko neće da predloži nikoga za koga ima podataka da je učestvovao u nekim ratnim zločinima, ma taman posla. Kad bude došao proces predlaganja, pa svi će voditi računa da budu predloženi ljudi koji imaju neki ugled, za koje se čvrsto veruje da će sve podatke na najbolji način koristiti da se utvrde činjenice.

Dragan Sekulović: Samo ovo, neću dugo. Vrlo kratko jer će mi misao pobeći. Naime kod suđenja recimo Branimiru Glavašu u Hrvatskoj, što je udarna tema bila dugo vremena, glavni svedok je bio baš veteran i učesnik rata. Znači čovek, Fehir [Krunoslav Fehir] je li, koji je učestvovao u onom slučaju akumulator, kiselina i tako dalje, baš je on bio taj koji je bio najdragoceniji svedok i on je *de facto* krunski svedok Branimiru Glavašu. Hajde sada da kažemo načelno kao princip, da isključimo te ljude, pa među njima je bilo ljudi koji nisu noćima spavali i mučila ih je mora što su bili silom naterani kao Zenge na primer, Zbor narodne garde, gdje su morali da učestvuju u ratnim zločinima. Ne svojom voljom nego silom i prinudom države i pravnog sistema, tako da ja razumijem emocije ali logika stvari kaže da se ne možemo lišiti dragocijenih podataka ljudi koji su direktno učestvovali

u paljenju kuća u kojima su bile na stotine nevinih žrtava. Jer ih on nije ni zapalio ni naredio ali je silom... eto.

Nataša Kandić: Vi ste odlično to fokusirali, da nećemo da se odrekemo onih koji nam daju podatke. Oni jesu korisni kao svedoci ali ne mora i Fehir, on ne bi nikad bio član Komisije, pa i on je učestvovao u tome. On je samo pod teretom ipak nekog svog integriteta progovorio. Ali hajmo sada...

Žanka Stojanović: Samo prilog ovome Nataša, kratko. Pa ćemo produžiti ovo. Pre izvesnog vremena, pre nedelju dana Kurir je doneo par članaka o nekom sastanku Bernar Kushner-a i komandanta Wesley Clark-a, gde su oni u nekoj vili, ne znam gde, u Švajcarskoj, razgovarali o svim događajima. O događaju odstranjivanja ovih tela, odnosno organa, odnosno o televiziji, o dogovoru za bombardovanje tako dakako proveriti to u prilog svega ovoga. Evo to je moje mišljenje.

Nataša Kandić: Hajmo sada da poštujemo red. Čedo Marić, pa onda Dragan Pjevač.

Čedomir Marić: Hvala. Ja upravo, negdje mi se nametnula ova dva pitanje i podržao bih ovo već izrečeno, da se ne bavimo i ne trošimo puno vrijeme na strukturi, kakva će biti, mislim da je još rano o tome, kada dođe znači struktura, osnovni ciljevi, misija i tako dalje, to je ono što će normalno vremenom iznići posle niza konsultacija i tako dalje. Da ne tršimo vreme da li će biti uključeni veterani, mogu oni biti neko pomoćno tijelo, neki pododbor koji će se konsultovati, dati doprinos i tako dalje. Znači ne bježati ni od čega što bi doprinjelo osnovnom nekom cilju radi čega je pokrenuta ova inicijativa. Meni ovde, normalno podržavajući već sam rekao u Podgorici, ponavljam ovde ne vidim ništa loše, sve ono što ide u interes počev od prikupljanja činjenica, za kao što je rekao Tokača, za smanjivanje prostora za laži, to je bitno. A skraćivanje broja o neistinama, to treba da bude negdje osnovni moto naš. Mi ovde, nećete nam zamjeriti ali mi ovdje porodice, nama je osnovni cilj proces traženja i mi smo samo fokusirani na to. Jer ja ne bih želio da me sada neko pogrešno shvati i da kaže, pa čekaj i zločin je bitan. Nama je bitan proces traženja. A zašto je bitno procesuiranje zločina? Procesuiranjem zločina će se doći do istine. Ja uvijek kažem, imamo broj 1, proces traženja, što prije doći do istine, a onda kroz procesuiranje će se možda i otkriti ono što još uvijek ne znamo. Kad kažemo da moramo poduprijeti proces traženja, mi imamo na ovom prostoru dosta toga nerješeno, a nije riješeno zato što ni dan danas ne postoji politička volja i naše uporište upravo u tom pravcu mora ići uvažavajući sve pozitivne inicijative i tako dalje, ali mi se ne možemo odreći od ovog prvog. Kad ovo kažem, pazite, ja ne mogu da se otmem dojmu da odvojim, a da ne spomenem i ovde da mi danas, i ja na svakom to skupu ponavljam, u Hrvatskoj imamo u ovom momentu 22 grobnice nastale asanacijom terena posle *Bljeska* i *Oluje*. Posle 13 godina to su još uvijek truli krstovi. Ja to pitanje sam otvoreno pre neki dan u Vladi Hrvatske rekao, podpredsednica kaže jest, pa mi imamo sredstava i gde god se otvori pitanje ili dojava za lokaciju, mi ćemo intervenisati. Oprostite gospodo, ne treba dojava za lokaciju, zna se za Šibenik, zna se za Zadar, zna se za Dvor na Uni, zna se za Okučane i ostala stratišta u Zapadnoj Slavoniji. Hajmo to riješiti. Znači nemojte nam zamjeriti što su naša uporišta usmjerena u tom pravcu, u pravcu pritiska na komisije, a preko komisija na Vladu. Jer jedino na taj način... jer na snazi su neki međudržavni sporazumi između formiranih

komisija, e sad kako to ide? Ide sporo. Zašto ide sporo? Ono što sam malopre rekao, zbog nepostojanja političke volje i zbog velikog uticaja Vlade. Pa onda se nameće pitanje kakav će biti odnos sutra između tih komisija koje će postojati. Na žalost, eto sreće da prestane potreba za njihovo postojanje za godinu dana, to znači da smo sve probleme riješili ali biće sigurno potrebe još dugo, dugo. Kakav ćemo graditi odnos između nove ove Komisije sa starim. Sigurno je da se sa njom mora usko sarađivati, ono što ste vi rekli u uvodu, sa svim institucijama koje raspolažu sa određenim podacima. I onda, normalno ćemo raščlanjivati šta je od toga validno, a šta nije. I na kraju bih još ovo pitanje koje ste spomenuli kad ste napravili jednu paralelu sa ICMP i ono što je ICMP napravio kroz ovih deset godina, ovo je već jedanesta godina njihovog prisustva ovde. Jest da je to međunarodna organizacija koja je okupila porodice, bez obzira koliko to bilo teško u prvim godinama ali evo, mi i dan danas funkcionišemo kroz Regionalnu koordinaciju. Sad bi se možda stekao dojam, jest to funkcioniše idealno i tako dalje. Neće mi se ljutiti Lidija, ja ću reći evo, imamo mi problema na koje je zapela i prva koordinacija, a zašto, opet zbog uticaja politike i zbog ključa, pa se raspala prva koordinacija, pa smo ipak sačekali malo da se slegne. Ja uvijek potenciram pitanje izgradnje svijesti. Najpre moramo neke stvari sa sobom raščistiti. Znači sačekalo se, ipak malo smo drukčije razmišljali. Pa danas više na koordinacijama našim ne postavlja pitanje Srbin, predstavnik srpskih udruženja za neučesće ili za nekorektan odnos Albanaca prema koordinaciji nego to postavlja predstavnik hrvatskih udruga, to postavlja predstavnik bošnjačkih udruga i tako dalje. Ali zašto? Zato što je izgrađena jedna svijest da zaživi ta jedna koordinacija. A zašto još uvek nemamo Albance, ono što je Olgica rekla? Opet zbog utjecaja politike jer njihov je bio ultimatum: *mi hoćemo da imamo isti tretman kao i ostale države*, prije nego što je proglašena nezavisnost Kosova. Eto to je razlog zbog čega i danas, mada u pravilima je predviđeno 5+5+5+1+1, plus jedan predstavnik sa Kosova, plus jedan iz Makedonije zato što je i tamo bilo sukoba i nestalih. Eto to su neke stvari koje negde uvek kada započnemo, onda kada nam taj uticaj politike bude toliko snažan da se ubaci i u naša udruženja, pa onda ne vidimo suštinu cilja radi čega smo osnovani. Zato bih ja apelovao da ne trošimo puno vrijeme sada na strukturu nego na ono šta će nas u stvari približiti do tog dana kada ćemo razgovarati i o strukturi. Hvala.

Nataša Kandić: Dragan Pjevač.

Dragan Pjevač: Da izrazim svoju, ne znam kako da kažem, bol za žrtvama sa Kosova, svim tim što su nestali. Kad god pomislim da je najgore negde oko mene, onda vidim da ima još gore. I u tom nekakvom... u mašti toga monstuma, u mašti monstuma svih boja i nacija, nema govora uopšte da se ja libim da kažem da su ovi više ili manje, onda dođe do nečega gde se čovek može samo zamisliti kako se taj čovek osećao kad je znao da će mu izvaditi organ i da će ga posle ubiti. To je jedno zaprepaštenje koje možete samo zamisliti da to nam daje snagu da učinimo maksimalan napor da pronađemo da li je to bilo, kako je bilo, kako god znamo mi to moramo probit. Dalje, vezano za udruženja. Simo je možda mislio ali nije se dovoljno precizno izrazio. On baš kaže da evo, imali smo prilike Vjekoslava Magaša čuti, pa smo videli da ne dođe slučajno takav profil ljudi. Nemam ništa protiv čoveka ali ono što govori, imam protiv onoga što govori. Govorim o ljudima u uniformi, mi smo u Krajini nas od 16 do 60 do ne znam možda 70, svi smo bili u uniformi tako da jednostavno se nije precizno izrazio. Znači članovi udruženja [veterana] mogu pomoći, trebaju biti uključeni, nije uopšte sporno samo zna se da tu treba paziti da slučajno

ne bi zalutao neko protiv koga imamo jako mnogo protiv. E sad, da nastavim sad ovu priču, vezano je za istinu i priču koju sam ja nastavio posle one diskusije iz Crne Gore, a radi se o tome šta ćemo sa istinom kad je utvrdimo u Hrvatskoj. Uz pomoć Documente i Fonda za humanitarno pravo, ja sam 30.05.2008. otišao na suđenje zločincu Mirku Norcu i optuženom Ademiju. Kažem zločincu Mirku Norcu, da podsjetim samo ukratko, da bi mogli pratiti priču, 1993. godine, 9. septembra, u mom selu pobili su 88 ljudi na najzvjerskiji način. Pod zapovedništvom toga istog Norca. Uvod u celu priču je oktobar, sredina oktobra, Gospić, pobijeno preko 100 ljudi po optužnici 80, Mirko Norac ih je izvlačio iz kuće, dovodio na sabirno mesto i utvrđeno je, za to je dobio 12 godina, da je ubijao lično. Kad mu jedan nije mogao ubiti, rekao je 'kako ću ubiti čovjeka', odnosno ženu, on kaže 'ovako' i ubio je on. On se zove Mirko Norac, ratni zločinac koji nakon toga odlazi u Zagreb i dobiva od Šuška [Gojko Šušak] čin potpukovnika. I nakon toga, dve godine nakon toga dobiva da bude glavni zapovednik u mome selu. I 30.05.2008. ja gledam tog Mirka Norca na distanci od četiri metra i gledam sve to kako sud utvrđuje, ja i moj brat, kako sud utvrđuje da je taj Mirko Norac, odnosno da je ta ekipa nabijala na kolac ženu, da je spalila u kući ženu, da je objesila čovjeka, pa bacala noževe u njega i tako dalje i tako dalje. I onda ja čujem nakon svega, kaže Ademi koji je bio glavni zadužen za akciju u Medačkom džepu od strane Hrvatske države, oslobađa se odgovornosti, a Norac dobiva sedam godina. E sad, to je ono kad smo utvrdili istinu, pa šta ćemo s njom. Kad sam to čuo ja sam se pravo da vam kažem jedva pridržao za stolicu. 15 godina ja čekam tu istinu. Mene nigde niste videli, ja sam se bavio sa nekakvim svojim privatnim stvarima i ovako kako nemam nekakvu volju da se oko toga proguravam i ne znam šta i čekam da će biti nekakva istina. Izvinite, neće je biti. Izvinite, ako mi sami ovde ne guramo je jako snažno. Mi smo ovde došli, ne kupamo se na moru. I sledećih 20 godina se nećemo kupati na moru. Nas tera nešto drugo i mi ćemo svi zajedno, kako smo to krenuli u Podgorici tako ćemo ovde. Najpre ćemo se solidarisati kao žrtve sa svima ko je doživio to. A onda svi zajedno snažno gurati. Ja moram reći šta se desilo poslije. Pratio sam sve šta se dešavalo. Skratiću čitavu priču ne želeći da uzmem prostor drugima. Ja sam gledao kako će ko reagovati na sve to, jako me zanimalo. Jako me zanimalo. I moram reći ovde da je najkompletnije reagovao Fond za humanitarno pravo i Nataša Kandić. Kompletno saopštenje izdato, kako, kad, ko je prenio, zašto nije prenio, zašto se nije ubacivalo ja to ne znam. Ja bih samo volio da je to bilo odmah uveče, drugo veče, međutim nije. Dalje, i Documenta su to prenela, je li, i posebno pledirajući na tome da se treba naći ko je to napravio. Neko je pobio tih 88 ljudi, a Hrvatska država tačno zna ko je to napravio. Nema uopšte govora da ne zna. Prema tome uopšte nije sporno. Slika neka bude takva i na Kosovu i ovde i u Bosni ali tačno se mnogo podataka zna i neće da se daju. Ja sada, verovatno sam propustio toga dosta, zabilježio sam da skratim celu priču. Evo, u uvodu ovde kaže *Oružani sukobi u bivšoj Jugoslaviji u razdoblju 1991 do 1995, 1998 do 2000, stradalo najmanje 120.000 ljudi, još uvijek nije razjašnjena sudbina 17.158 nestalih*. Molim vas, pazite. 120.000 ljudi je ogroman broj. Od tih 120.000 i 17.158 nestalih, najmanje 10 je vezano za to kojima je život zbog toga uništen, kojima je 18 godina zbog toga uništeno. Ja sam rekao najmanje 10, ima ih 20. Oni su nama u tome ratu, izazivajući taj rat, oni su nama uzeli živote. Nisu ovima mladima, i mi ćemo otkrivajući to ko je počeo rat i ko nam je uzeo živote i ko nam je pobio sinove, majke i sve ostale, mi ćemo doći do toga da zaštitimo ove mlade koji stvarno ne trebaju da su opterećeni od toga. Ja svoju decu čuvam da se ne opterećuju s tim. Ja sam svoju decu... došli su mi 15 dana iz dalekog sveta i

dobro sam ih čuvao da ih ne opterećujem. Ali isto tako ja sam slučajno svoje zaštitio tako što sam ih prebacio preko okeana, a oni koji su ostali ovdje, mi ćemo ih zaštititi tako što neće biti više rata na ovaj način. Na određeni način moramo osuditi i doći do tih koji su počeli rat. Svi skupa, nema bolji, gori, tvoj, moj. Nije samo jedan kriv. Nije, a sada izgleda da je samo jedan kriv. E nije. Ima ih puno, puno krivih. Eto, ja bih s ovim završio, izvinite ako sam malo duže.

Nataša Kandić: Žanka.

Žanka Stojanović: Još u sebi nosim mučninu Podgorice i svih onih priča koje su tamo bile. I kada sam došla kući, u razgovoru sa svojim mladim prijateljima kojima sam okružena pišući knjigu, Miroslava i Zorana koga možda znate po priči, pitali su me 'tetka Žanka, zar vi mislite da je to teže nego što je vaša situacija'. A onda kada sam im ispričala sve priče koje sam otprilike tamo čula, onda su samo slegli ramenima i rekli 'pa ne znamo kako ste sve to podneli'. Ali bih se sada okrenula na ovu ličnu borbu koju sam ja u ime porodica najviše izvukla za devet godina i dok ova vlast ili ne znam koja, prva, druga, treća, peta vlast ne bude prihvatila ovu našu istinu i ove naše zahteve, mi nećemo izaći iz ovog začaranog kruga. Samo ću vam ilustrirati kratko. Kada sam došla do validnih dokaza prošle godine, do svedoka koji je radio na transkriptima vezanim za RTS i odvela ga gospodinu Šutanovcu i kada je gospodinu Šutanovcu predloženo to, predloženo gde se nalaze ta dokumenta koja je on obrađivao, gospodin Šutanovac je ovako odgovorio, 'a, pa to je moj čika Pera, ja s njim igram svakog drugog, trećeg dana tenis'. E dok ta naša vlast ne bude shvatila ovu našu muku, nećemo izaći iz ovoga ponovo. Molim vas, došli smo ponovo u situaciju, ja se osećam izuzetno izdanom, nemam reči za sve ovo što se događa, da meni ponovo oni, kada smo mi krvarili najviše, gradili su spomenike i sprdačina i po Rakovici, sada nam dolaze na vlast. Evo kako izgleda, neka prošate ovo, kako izgleda sada taj spomenik koji su oni dizali, a mi smo dizali spomenik našoj mrtvoj deci. Ja imam ovde određene predloge, možda ću se ponavljati ali vas molim da me možda i u tom ponavljanju prihvatite, možda iz neznananja ličnog jer nisam pravnik, **zamolila bih da se stvarno oformi onaj kalendar zločina prema događajima i po kvalifikacijama. Poginuli u borbenim dejstvima, ubijeni i ubijeni kvalifikovani kao samoubice.** Mi imamo jako puno momaka od 1990. godine, ja znam za četiri slučaja u Somboru, u Šapcu, u Leskovcu i kasnije, odmah posle rata, gde su proglašeni momci da su se ubili, a da su u stvari ubijeni. Ti roditelji imaju čak i svoje potvrde. **Onda nestali, i znači dosije o svakome.** Hajde da ih ređamo. Ja prihvatam prva jedan zadatak, konkretan zadatak, da mi se kaže radi Žanka to i to, ja ću raditi. **Zatim, formirati komisiju za pronalaženje svedoka.** Hoće da pričaju. Znate, kada se nađete sa mnogima, ja sam imala slučaj sa dvojicom momaka iz Kraljeva da ispričaju šta su doživeli i danas mirno ne spavaju zato što su se nalazili tamo gde nisu trebali da se nađu. **Posebno naglašavam, organizovati Odsek za odnose sa javnošću, jedan kreativan snažan tim i po kalendaru događaja objavljivati istinu o žrtvama i počiniocima. Molim vas, mi smo ovde... pričamo samo sebi meni se čini. Mora javnost biti svaki put obavještena o ovome što mi radimo i prikazati makar jednu priču iz ove naše. I sledeće, ne znam, pravnici neka ovo objasne molim vas, sve prezentirati nekom skupštinskom odboru.** Ja pretpostavljam da postoji neki skupštinski odbor. Pravnici, znate li? Šta postoji u ovoj Skupštini. Da im se jednostavno napisмено stalno sugerise ovo što mi radimo. Ja polazim iz lične borbe jer za devet godina da javnost nije bila pritisnuta, mi sigurno ne bi došli da

Milanović bude osuđen na 10 godina, što je malo, u ovoj situaciji pretpostavljam da će biti i pušten. Tako mnogi i žele da bude pušten, a evo u moju Rakovicu, u Beograd dolaze oni koji su ubijali. I, nadam se da ovo nije umesno, a iskoristila bih poslednje reči naše nove ministarke koja kaže 'Vlada Srbije će uporno insistirati na tome da se svi zločini jednako tretiraju, da nema manje vrednih žrtava i povlašćenih zločinaca' i druga rečenica gospodina Vladimira Vukčevića 'Evropske vrednosti se brane utvrđivanjem zločina iz prošlosti i njihovim procesuiranjem i na taj način brisanjem iz naše svakodnevice kroz pravične sudske postupke koji jasno razlikuju počinioce i žrtve'. To je poruka koja mora da odjekuje regionom. A sada ću se vratiti ponovo na svoj slučaj. Pre dve godine sam predala knjigu sa validnim dokazima Specijalnom sudu, Specijalni sud ni do danas, i pored još uvek predatih nekih validnih dokaza, nije se oglasio niti odgovorio bilo sa jednom rečenicom, čak i da je primio, da nemam onih potvrda, pečata, da nemam povratnica, ne bi se znalo da su to primili. Prema tome, ja smatram i danas, sa ovog skupa da se moramo oglasiti i reći, to i to smo uradili i to i to tražimo. Hvala vam, možda sam bila neumesna i zahtevala mnogo.

Nataša Kandić: Hajdete još vi, pa ćemo onda morati da napravimo pauzu. Izvolite.

Velibor Adančić: Došao sam da vas pozdravim ispred porodica kidnapovanih i nestalih sa Kosova i Metohije/Kosova, kancelarija u Gračanici/Gračanicë. Na ovom skupu očekujemo da saznamo nešto više istine nego do sada za kidnapovane i nestale sa Kosova i Metohije/Kosova. Prošlo je deset godina kako su naši najmiliji kidnapovani i do danas nismo uspeali da pronađemo ni jednog živog. Dolazak mirovnih snaga na Kosovo i Metohiju/Kosova 1999. godine, da stvore mir i bezbednost za sve narode koji žive na Kosovu i Metohiji/Kosova. Na žalost se dešava obrnuto. Uz prisustvo međunarodne zajednice dešava se najveći zločin koji se ne pamti, gde je veliki broj Srba i nealbanaca kidnapovan, ubijan, proterivan sa Kosova, a njihove kuće opljačkane, spaljene, a oteta imovina i dan danas se nalazi u šiptarskim rukama. Mi, porodice nestalih i kidnapovanih sa Kosova i Metohije/Kosova saradivali smo sa svim institucijama na Kosovu i Metohiji /Kosova da bi saznali istinu o našim najmilijim. Imali smo privatne informacije da postoje logori na Kosovu, 144 logora, pa se pitamo, komandanti su bili u ta 144 logora, pa neka kažu šta su držali u tim logorima, da li su držali ljude ili divljač. U Albaniji smo imali privatne informacije da postoje logori gde su naši najmiliji ali na žalost međunarodna zajednica sa njihovim institucijama bila je gluva, slepa i nema jer nije htela da nam pomogne za naše najmilije. Izjava Carle Del Ponte je uznemirila javnost, a nas porodice šokirala. Za ovaj dodatni zločin koji niko ne pamti u svetu. Kidnapovani civili, nedužni ljudi, posle toga vađeni vitalni organi i vršeno trgovanje sa njima. Mi porodice kidnapovanih sa Kosova pitamo KFOR, UNMIK, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Lekare bez granica na čelu sa Kushner-om, kako su sve ovo znali, za ove zločine, a zašto nisu sprečili da do toga ne dođe ili su i oni učestvovali u ovim zločinima. Mi porodice kidnapovanih tražimo od svih institucija na Kosovu da oslobode žive, a ubijene da nam predaju, porodicama, a zločinci da se izvedu pred lice pravde.

Nataša Kandić: Ja bih sada proglasila pauzu.

Pauza

Nataša Kandić: Molim da se fokusiramo, da stvarno do kraja ovo ipak bude jedan pripremni sastanak i jeste rano da o mnogim detaljima u vezi sa Komisijom razgovaramo ali nije rano da mi iznosimo koja su to naša očekivanja od Komisije, koja su očekivanja od Komisije u vezi sa sudbinom nestalih i lokacijama, što tajnim, što javnim lokacijama gde se nalaze posmrtni ostaci stradalih. Ja bih samo ponovo da vas podsetim na onu marokansku komisiju koja je uspela da reši, ja mislim preko 10.000 slučajeva, da je samo nekih šezdesetak slučajeva ostalo nerešeno. Onda, kada je reč o Komisiji ima mesta da se razgovara kojom vrstom ratnih zločina bi se bavila ta Komisija. Takođe ima mesta da se razgovara o tome šta bi bilo... jedan je proces sada kada vodimo proces konsultacija, da u stvari hoćemo da pridobijemo da ta inicijativa dobije nekakvu široku podršku i u tome je potpuno jasna uloga svih nas ali doći će taj trenutak ako dođe do usvajanja inicijative, e onda počinju te konsultacije gde će se govoriti i o sastavu Komisije i o mandatu ali mi unapred treba da dođemo do nekog zajedničkog stava o tome šta mi predlažemo. Mi možemo na kraju svi zajedno, ne mislim samo ove tri organizacije nego svi zajedno izaći s tim da ćemo predložiti šta mi mislimo, ko treba da bude član, čime da se bavi ta Komisija, da li je potrebno da izbor članova bude podržan od strane Ujedinjenih nacija, da imamo i neka razmišljanja u vezi sa medijima, koja je neka naša strategija. Mi smo napravili jednu radnu grupu koja treba da se bavi tim definisanjem i utvrđivanjem strategija prema medijima ali još je suviše rano, ona je tek nastala. Sad u Mitrovici/Mitrovicë se grupa sastala, bilo je troje novinara. U grupi je Eugen Jakovčić iz Censure Plus, Dinko Gruhonjić, predsednik Nezavisnog društva novinara Vojvodine, biće tu novinara iz BIRN-e, Balkanske istraživačke mreže ali daleko smo još od toga da oni imaju neku strategiju, a mediji jesu jedan naš i problem i izazov ako mislimo o tome da stvarno kreiramo neke strategije kojima ćemo novinare privući da učestvuju u ovome kao što mi svi učestvujemo, a ne da posmatraju i da se nezainteresovano odnose prema celom procesu. Ja vas isto tako molim da mislite na to da nam sledi taj Forum, pa ako se sećate, oni koji su učestvovali na Forumu u Beogradu, mi smo imali tri posebne radionice prvog dana gde se zapravo razgovaralo vrlo konkretno. Na jednoj se razgovaralo i o medijima, onda se na jednoj razgovaralo sa sudijama, o odnosu suđenja i te moguće Komisije, onda je bila posebna radionica gde se samo sa žrtvama razgovaralo. Vi koji ste u tome učestvovali možda nije loše da vi sada mislite i o tome šta bi bilo dobro preuzeti sa tog Forumu za Forum u Prištini /Prishtinë, a šta bi bilo važno, da bude nešto novo što će da poboljša ono što smo videli na Forumu u Beogradu, pa vas ja pozivam da učestvujete misleći da vi jeste pozvani da date neki sud o tome, da predložite da dođemo do nekog boljeg rešenja nego što su do sada ta rešenja primenjivana u dosadašnjim forumima. Pa izvolite. Evo, gospodin Medić.

Dragan Medić: Dragan Medić, Udruženje roditelja uhapšenih, zarobljenih i nestalih Srbije. Ja bih se u potpunosti složio sa mnogim izlaganjima prisutnih. No s obzirom da radim još od 1992. godine po tim pitanjima, osnovao sam Udruženje roditelja i porodica Srbije i Crne Gore, ja bih se osvrnuo na neke izuzetno bitne stvari. Govoriti o zločinima koji su se događali 1990, 1991. godine i dalje je vrlo potrebno. I pomoći što se god može više na otkrivanju počinioca zločina. No ja bih se više osvrnuo sada na činjenje sadašnjih zločina i to upravo od strane država. Sada se čine isti zločini prema nama, roditeljima i porodicama i u Bosni i u Hrvatskoj, a posebno u Srbiji. Odgovorne su za to vlade. Koji su to zločini? Zar nije zločin ako kažemo 'u Hrvatskoj se znade za 10 ili 20 ili 50 grobnica i ekshumacije se ne vrše i to se čini već nekoliko godina tako, a kada dođe do ekshumacije

onda ili nema posmrtnih ostataka tamo ili su posmrtni ostaci zamjetnuti ili postoji samo jedan deo posmrtnih ostataka'. Čim se sazna za njih neko iskopava, krije, krade i čini jedan drugi zločin, a zločin za kojeg vlada i država znade, mislim da ga čini na taj način i ona. Drugo, što je izuzetno bitno, kada izvrše ekshumacije, kao što to i sada u Zagrebu ima, bio sam lično tamo, 500 do 600 neidentifikovanih i to po tri, četiri do pet godina leže tamo, posmrtni ostaci. To ne znači da se tu i moj sin ne nalazi. A zar nije zločin da ja znam da ima 500 na jednom mjestu posmrtnih ostataka i da ja ne mogu znati da li je moj sin tamo? To je zločin, to je isto tako zločin, a taj zločin čini neposredno vlada te države. U razgovorima sa Komisijom [za nestale] Hrvatske, Srbije, i Bosne i Hercegovine, naročito Bosne i Hercegovine i Hrvatske, oni daju obrazloženje da ne mogu stići instituti za DNK analizu obavljati tolike poslove koliko oni nađu i ekshumiraju tijela. Da na taj način nemaju više ni skladišta gdje bi mogli tijela uskladištiti, pa zbog toga i ne otkrivaju grobnice i ne rade ekshumacije. A onda dolazi do krađe i onoga što sam prije govorio. Sve to skupa navodi da politika određenih država čini i danas zločine prema nama svima koji tražimo svoje najmilije. Da bih se u to uvjerio, poznavajući još od ranije, od 1992. godine, od kad radim, ja sam čak tada, kad su vlade i komisije tražile da se pomogne u otkrivanju grobnica, zahvaljujući tome što sam radio čitav svoj vjek neposredno i u izuzetnoj službi, ja sam uspevao da otkrivam određene grobnice misleći da naša Vlada ne zna za te grobnice jer nikada nisu htjeli kazati. Tako da sam ja otkrio negde oko 250 grobnica. Kada sam saopštavao to našoj Komisiji, našoj Vladi, zato kažem da je politika jako tu umješana, onda su rekli da ja malo prećutim preko toga. Verovali ili ne, ja sam bio prinuđen da to moram. Bolelo je srce ali sam uporan bio, na kraju sve više i više, da sam do kraja sve te grobnice kazao, a kad sam ih kazao gde su jer su bile i kod mene u Šapcu, 21 grobnica, bolelo me je najviše zbog toga što su te grobnice bile ubijenih tijela koje su Sava, Dunav i Drina donosili. Zbog toga me najviše boljelo smatrajući da postoji mogućnost da tu može da bude i moj sin i od ovog iz mog Udruženja i drugog i trećeg kao što se na kraju i dogodilo to. Kada sam na kraju rekao za te grobnice sa umanjenim brojem jer sam tako morao, onda su počele razmjene. Iz tih grobnica ekshumacije su vršene, na žalost u tim grobnicama našli smo i naših prilično dosta. Tako na primer Mirjane naše, iz mog Udruženja otac je nađen u grobnici u Novom Sadu među ovih 55, a iz Save izvađen. Isto tako u Obrenovcu mi tražimo stalno od Hrvatske sina Gordane iz Kraljeva, tražimo stalno od Hrvatske, a on leži u Obrenovcu u grobnici. Kad je otkopan onda je sa DNK utvrđeno da je to njezin sin. I da ne nabrajam dalje koliko ih je još bilo. Bilo je naših, bilo je jako puno iz Republike Srpske. Hoću da kažem da posebno o tome govorim, da su to sada bitno važni podaci jer to po mom mišljenju se može isto smatrati zločinom od strane država koje to rade. Oni za to sigurno... mi smo za to više puta postavljali pitanje komisijama, u susretu sa njima. Oni tvrde da nemaju dovoljno DNK što je neistina, nemaju ih dovoljno kod sebe u Republici Srpskoj ili Hrvatskoj ali ne znači da ih nema u svijetu i da se ne može i tamo poslati krv i određeni dijelovi tijela da se izvrši identifikacija. Moguće je, zašto i to dalje otežu? Sve to skupa vodi nekoj politici vrlo čudnoj i vrlo neprijatnoj, a naročito za sve nas koji tražimo svoje najmilije. Evo, ja bih o tim stvarima posebno hteo da istaknem da naš rad bude zasnovan posebno pre ovog zločina koji je činio, normalno i to je naše da se pomogne i tu ali da bude ovo prvo, na prvoj stranici urgiranja kod vlada i država da se to ne čini i da se traži, ako ne mogu oni sami, imaju Međunarodnu komisiju za nestala lica, neka traže pomoć čitavog svijeta, Evropske unije i Ujedinjenih nacija. To nije tačno da neće dobiti DNK ili da se neće negde na drugom mjestu moći užurbati identifikacija

ekshumiranih tijela. Žalosno je da ih četiri, pet stotina leži, a da narod ne zna jesu li to njegovi ili nisu. Hvala vam lijepo.

Nataša Kandić: Ja molim učesnike da pokušaju... ja znam da svako od vas ima potrebu da govori i ono što je njemu u životu najvažnije, to je traganje, potraga, ali dajte da vidimo kako ćemo to sve što je na pojedinačnom nivou da pokušamo da vežemo za tu Komisiju i da vidimo ima li šanse da ta neka Regionalna komisija dovede do rešavanja problema kakve ima gospodin Medić koji godinama ništa ne zna. Da li možemo da očekujemo da će većina tih slučajeva, 17.158 da mogu na ovaj način da budu rešeni. Ja stvarno, imajući u vidu te druge komisije, posebno tu Marokansku, vidim da je naša jedina šansa da rešimo pitanje sudbine nestalih, a to je pomoću ove Regionalne komisije. Mi možemo godinama da očekujemo da će biti identifikovano ono što je u tim poznatim masovnim grobnicama ali ja ne vidim u poslednje vreme da mi imamo otkrivanja stvarno masovnih grobnica. Imamo glasina, imamo nekih informacija ali nema tog angažovanja da se iznesu podaci o postojanju grobnica za koje, ja verujem, vlasti imaju podatke.

Bogdan Ivanišević: Pa možda da konkretno ovako razgovaramo, da vidimo šta bi ta Regionalna komisija mogla konkretno da čini po tom pitanju otkrivanja sudbine nestalih, a što nacionalne postojeće Komisije ne čine ili možda nisu u stanju da učine. Prosto da konkretizujemo tu raspravu, da vidimo u čemu je dodatna vrednost te Komisije, da bi nam se opipljivije učinilo ovo o čemu, na neki način načelno razgovaramo. To je moja sugestija, nemam odgovor, možda Lidija ti imaš?

Nataša Kandić: Simo Spasić.

Simo Spasić: Evo ja ću pokušati da dam malo doprinos, mada nemojte da se ljutite ali ću i nešto to što mi duša i srce traži da kažem. Baš sam zaokružio nešto da se usredsredim baš na osnivanje ove Komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. **Odgovornim po komandnoj odgovornosti, neposrednim počiniocima ratnih zločina sudiće se pred Međunarodnim krivičnim tribunalom, odnosno Haškim tribunalom, međunarodnim sudskim većima na Kosovu, Sudom Bosne i Hercegovine i nacionalnim sudovima u Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori.** Do sada je osuđeno 250 optuženih koji izdržavaju zatvorske kazne dok je oko 400 Srba u Hrvatskoj osuđeno u odsustvu. Ja sam tada recimo u Podgorici, a imao sam prilike i u Sarajevu i gde sve nije Fond za humanitarno pravo i ICMP, Komisija za nestala lica i MKCK organizovala mnoge tribine, mnoge konferencije, mnoge susrete sa porodicama žrtava, ja sam tada njima rekao u oči. Odgovaralo nekima, ne odgovaralo, tad sam rekao i sada ću to da ponovim, za razliku od hrvatskih žrtava, bošnjačkih, muslimanskih i albanskih, oni u toj tragediji, ma ne, glupost je da budu zadovoljni ali malo im je lakše jer su svi oni za koje su te porodice s pravom smatrale da su odgovorni, po komandnoj odgovornosti, od najmanje kapetana, pa do svih generala srpske nacionalnosti i čak državnici su ili bili u Hagu ili su i dan danas, a mnogi su pod zemljom. **E sada, u ime porodica stradalih Srba, Roma, Goranaca, Turaka ili Albanaca koji su u evidenciji našeg udruženja, odgovorno tvrdim, niko ne može da pomisli o nekom pomirenju, o nekom oprostima kako se kaže, nekom suživotu i daljem životu dok i porodice žrtava [srpske nacionalnosti] ne budu isto tretirane.** Znači prema tome odgovorno tvrdim, evo sada u Haškom tribunalu znate koliko se održalo, koliko još uvek traju ta suđenja, međutim ovo

me baš malo... vas sam hteo Nataša da pitam, vi ste mnogo uključeniiji nego ja, o međunarodnim sudskim većima na Kosovu. Mi smo mnogim institucijama, pa od, hajde od prvog čoveka, generalog sekretara Ujedinjenih nacija Kofi Anana, preko Carle Del Ponte, pa i haškim istražiteljima, a i UNMIK-u i KFOR-u dali imena 300 kidnapera koji su aktivno... to su mahom dale majke i oni koji su bili svedoci otmica ili ubistava, dali 300 imena kidnapera i ubica među kojima nekoliko po komandnoj odgovornosti. E sada kako mi porodice... odgovaralo to nekome ili ne, pa nemojte vi nikada nas da zovete, ja kada bih prećutao ja bih napravio najveći greh, kao da jedem kosti tih naših... Kako može, ja postavljam pitanje, pred bilo kojim međunarodnim sudom, kako oni gledaju komandnu odgovornost jednih, kako drugih. Jedne u Hag zbog zločina, a drugi iako su ratovali, iako su nosili uniformu, iako su bili predratni, ratni i posleratni odgovorni za to što se dešavalo, oni su postali premijeri ili predsednici ili ministri i verujte mi ljudi, to porodice nekako drugačije gledaju. E sad nije to politika ali mi porodice žrtava nekako drugačije gledamo i nije nam svejedno kad onaj, ranije jedan od komandanata OVK, pomera onu krpu gde piše na tabli *Dobro došli u državu Kosovo*. Ljudi, shvatite, to nas boli. E sada, odgovorno tvrdim, nemoj da se neko ljuti na organizaciju koju vodi Nataša Kandić i neke druge. Pa oni su napadali i Žene u crnom, pa i ja sam nekada bio malo neupućen, ja sam ih kritikovao i napadao ali ljudi, one rade to što bi trebale da rade mnoge nevladine organizacije. Postavljam pitanje, ovo iznosim protiv moje države, ali gluposti nisu oni žrtve, mi smo žrtve, da li su nas nekada okupili na jednom mestu? Evo videli ste kako organizovano Majke Srebrenice, bošnjačke žrtve odu u Srebrenicu, odu u Hag, organizovano da sa tim slikama predoče tragediju, ono kad je bila tužba protiv Srbije, ne znam ni ja. Oni su, to je država stala iza svojih žrtava. Država Srbija ne stoji iza naših žrtava, mi njima evo, odgovoralo nekom ili ne odgovaralo, to je prljav veš, godinama smo tražili od pokojnog Đinđića pa na ovamo da nam negde na teritoriji Beograda, daju neku lokaciju pet sa pet, da napravimo neko spomen obeležje i da ubacimo imena svih žrtava. I dan danas, klimaju glavom i svi do jednog zapišu i ništa od toga da se uradi. To treba, to je posao države. E mi sad jadni, doživeli smo tragediju, sad mi moramo na ovakvim skupovima i tribinama da predočimo šta je trebalo država da uradi. Odgovaralo nekom, ne odgovaralo, država Srbija, državnici koji su tada vodili državu od Ministarstva pravde, premijera do predsednika SRJ, oni su u periodu 2000-2001. godine oslobodili 2.108 Albanaca. Nikada naše porodice ne bi tako negodovala da se među njima nije nalazio jedan ogroman broj terorista i zločinaca. Svi znate koliko je vojnika i policajaca izginulo i zarobljeno upadom iz Albanije u Drenici/Dreniceë, u ratovima, i oni njih oslobode. E sada, ja ne mogu njih toliko da napadam, mogu da ih shvatim, nije njegov stradao, politika, Krizna grupa, pritisak, Međunarodna kontakt grupa, Međunarodni monetarni fond, put ka Evropi... Oni su vršili pritisak i država Srbija je oslobodila zločince. Odgovorno tvrdim da je jedan broj Srba držan za razmenu. Svi su napadali onog Panića [Milan Panić] koji je bio predsednik savezne Vlade kada je oslobodio nekoliko pripadnika Zengi, koliko se ja tada sećam, tih Hrvata i oslobodio nekoliko vojnika i nekoliko civila. Oni su njega kritikovali ali ljudi, on je bar oslobodio nekoliko građana i s jedne i s druge strane i oni su se vratili svojim porodicama. U ovom slučaju država Srbija nema ni jednog u zatvorima mislim, Nataša možda bolje zna, oni koji su ili bili nedužni ili oni koji su učestvovali u ratu ili oni koji su učestvovali u nekim dešavanjima, nekim zločinima. Čemu mi da se nadamo posle toliko godina? E sada, dolazimo do toga da sada, e zato sam pitao ja Nataša i voleo bih da ako vi imate informacije, ovde piše 'međunarodnim sudskim većima na Kosovu'. E sad,

međunarodnim sudskim većem, ja sam čovek sa sela, nije mi jasno, da me uputite šta je to međunarodno sudsko veće na Kosovu, da li je to UNMIK, KFOR ili su ove institucije albanske i garantujem životom i da su njima došli ti podaci o kidnaperima i ubicama. Postavljam pitanje da li je neko od Albanaca, evo vidite, po komandnoj odgovornosti, niko odgovoran, oni se i dalje bave politikom, na slobodi su, nasmejani, proglasili su državu, pa mi kao što je rekla Kada 'nikad nećemo priznati Republiku Srpsku, to je zločinačka tvorevina', kako mi da priznamo zločinačku tvorevinu i da priznamo Hashim Thaçi-ja i Čeku-a da budu predsednici, da budu na slobodi, a naše porodice u žalosti. To je velika nepravda prema nama. Ali odgovorno tvrdim, da je država htela da pomogne pogotovo nama, pomogla bi, međutim oni su gledali svoj interes, i vlast i opozicija. Teško porodicama, teško žrtvama. Prema tome, mi smo ogorčeni ali nama se crno piše. Ko je preuzeo, preuzeo je, ko ne čekaće još godinama. Ovo je mnogo bitno Lidija što ste vi tu prisutni, mada je na sastanku sa nama i dala odgovor Kathryn [Bomberger], mi ne možemo da prihvatimo to, recimo ima oko 500 tela ili kostiju u mrtvačnici u Prištini /Prishtinë ali sad rekoh, to se nešto ne podudara. Mi smo svi dali krv, ne podudara se to i znači ne možete da dođete do toga ko se nalazi u tim grobnicama. Ne mislim u toj mrtvačnici ali koliko se ja sećam, to je pet-šest godina da su te kosti u Prištini /Prishtinë. Sad postavljam pitanje još koliko godina da čekamo pa da dobijemo neke rezultate gde su naši. Jer moje mišljenje, godine prolaze, mnoge porodice, majke pomru i ovako ćemo svaku godinu dana na tri konferencije, prolazi vreme. Odgovorno tražim, odgovorno tvrdim, pored naše države, pored naše Vlade i MKCK ima dosta odgovornosti, ICMP oko tih uzoraka, znači jednostavno mi tražimo odgovor, a teško da nam ko da odgovor, da nas neko obraduje. Crno nam se piše. Eto tako, hteo sam nešto da kažem ali nek se ljute ljudi koliko hoće na Natašu Kandić. Gde su ostale organizacije da nama pomognu, da bude neka nevladina organizacija da isključivo brine o našim srpskim žrtvama, pa da neko njih kritikuje da ne rade dobro. Mi kritikujemo drugoga, a ništa ne pomažemo svojim žrtvama i svom narodu. Prema tome, eto, ne znam. Izvinite.

Nataša Kandić: Dobro Simo, ali nije loše da predeš i na ovo pitanje, evo Bogdan ga je sada još i precizirao. Da vidimo da li ako kažemo Regionalna komisija ili ako kažemo da se podaci o nekim masovnim grobnicama uvek nalaze van mesta gde su žrtve, da li ta Regionalna komisija i na koji način bi mogla da pomogne u tome. A što se tiče međunarodnih sudskih veća, to su međunarodne sudije i oni sude na Kosovu.

Simo Spasić: Evo, ja apelujem na sve predsednike udruženja. Oni koji se bave politikom i državničkim poslovima oni imaju svoj interes, a mi imamo svoj interes da dođemo do istine. U potpunosti podržavam akciju ove Komisije, da na prostoru bivše SFRJ oni imaju zeleno svetlo, da oni dobiju našu podršku da se konačno sazna istina o svim žrtvama bez obzira na veru i naciju i odgovornost svih onih koji su doprineli tom stradanju bez obzira na veru i naciju. Ja garantujem životom da će mnogi u Srbiji i da kritikuju ovu ideju ili ovu inicijativu, međutim samo vi dajte našim udruženjima da oni imaju, kako da objasnim, put do te Komisije, da mi aktivno učestvujemo sa podacima, sa dokazima i kad mi stanemo iza te Komisije, neće imati potrebe da niko u Srbiji podiže glas jer niko nije izgubio sem naših porodica. Zato imaćete našu podršku pod uslovom da nas iz udruženja, znači ovih stradalnika, uključite aktivno i ja bih vas zamolio kad dođe vreme, rekao je Čedo kad dođe vreme, ali u startu odgovorno tvrdim da ta Komisija ne može da zaživi, ne može da prikupi

te potpise pogotovo u Srbiji i Crnoj Gori ako se ne eliminišu veterani rata bez obzira na veru i naciju. Oni moraju da budu isključeni. Na drugi način vi dobijete, doći ćete do tih informacija, to ima CIA, to imaju strane službe, to ima NATO, to ima KFOR, to ima SFOR, oni imaju te podatke što vas interesuju. Znači oni koji su oblačili uniformu. Ni za koga ne mogu da kažem on je pravedno ratovao, on je prijatelj, ovi su agresori. Oni ne smeju biti uključeni u ovu Komisiju. Imaćete našu podršku garantujem životom, ovog momenta izjavljujem da ćemo na teritorije Srbije i Crne Gore mi prikupiti minimum 400.000 potpisa za tu Komisiju, pod ta dva uslova.

Nataša Kandić: Dobro, samo da ne govorimo *vi*. Nećemo mi. To mi možemo zajedno, bez toga to ne vredi. Evo tu imamo sada Lidiju, pa Draganu Đukić, pa Aleksandra.

Lidija Škaro: Evo ovako, ja bih se ponovo vratila na pitanje koje je postavio Bogdan, u suštini jako interesantno pitanje ukoliko se razmišlja o mandatu Komisije, znači šta bi bio mandat Komisije i kakva bi na kraju krajeva bila i uloga udruženja u prikupljanju podataka o masovnim grobnicama jer je činjenica da u dosadašnjoj praksi dobar dio informacija je upravo došao kroz udruženja jer su svedoci bili ohrabreni ili im je bilo lakše da razgovaraju sa članovima udruženja ili predsednicima udruženja. S druge strane malo je nezahvalno ovako kako je Bogdan formulisao pitanje da li bi to bolje radila Regionalna komisija od nacionalnih komisija. Tu moramo imati na umu mandat nacionalnih komisija, zapravo mandat nacionalnih komisija i nije primarno da prikupljaju informacije već da vrše ekshumacije. Informacije se opet vežu za obaveze istražnih organa kao što su ne znam, SIPA i OSA u Bosni i Hercegovini i pandanske institucije u Hrvatskoj i Srbiji. Ali u svakom slučaju ono što vjerujem da bi bilo pozitivno kod Regionalne komisije u odnosu na nacionalne jeste taj dio koji se odnosi na sektor civilnog društva, a koji bi bio dio Komisije, ako bi bio, jer u tom slučaju bi svakako postojao način da se izvrši pritisak na vlade koje posjeduju dokumentaciju, koje posjeduju arhive jer svakako vladina komisija to neće raditi jer je dio te institucije.

Dragana Đukić: Ja samo želim da kažem, kad se gospodin Čeda vratio sa ovog sastanka iz Podgorice on je nas u Udruženju upoznao sa inicijativom za osnivanje Komisije. Ja samo želim da kažem da smo svi mi podržali tu ideju i da bi bili što operativniji imali smo neku sugestiju kako Udruženje može najbolje pomoći toj Komisiji i da bude od koristi. Pošto mi imamo dosta dokumenata, ali udruženja nisu dovoljno osposobljena, možda video zapisima ili tako nekim podacima koji bi bili validni, koji bi bili priznati, može da se pomogne udruženju da prikupi što kvalitetnije informacije, kao slučaj Marije Večerine. Ona je prvo došla kod nas da se konsultuje i da dobije podršku od nas, a mislim da su te izjave i sami ti snimci su dovoljno jaki i najznačajniji i same te izjave daju i nova saznanja o novim lokacijama, upravo ovo što je i Lidija rekla i mislim da mi kao udruženja nismo baš možda dovoljno... posebno da imamo neke validne, znači da se malo, kako da kažem, obučimo ili da to bude što mi posjedujemo priznato na sudu ili da bude validan dokument, kvalitetan i da bude od koristi. Sad da li je to izjava, da li je snimak, da li je bilo šta što bi bilo korisno. Znači najbolje što udruženja mogu da pomognu toj Komisiji. Dok to sve ne zaživi jer je dosta porodica, upravo to što pričamo, problem izumiranja, dosta porodica stalno ponavlja jednu te istu priču i više nema snage da ponovo ponavlja, pa onda kad već

jednom dođe da to ispriča, da to već bude dokumentovano i zabeleženo jer jedino tako znamo da to ostaje trajno. Eto toliko, hvala.

Nataša Kandić: Aleksandar.

Aleksandar Stojanović: Dobro, prvo bih hteo da izrazim moje duboko saosećanje sa predstavnicima udruženja žrtava rata. Organizacija Centar za razvoj civilnog društva postoji već pet godina i deluje na prostoru Kosova, u severnoj Mitrovici/Mitrovicë smo smešteni. Pre svega Srbi na Kosovu i Metohiji/Kosova, civilno društvo nije uopšte organizovano, mnogo toga može da uradi samo i pokušaćemo mi već tokom septembra da oformimo određene mreže za ljudska prava, pa ćemo veći aspekt da posvetimo tome. Pre svega mislim da ljudi, stanovništvo, nije svesno procesa i snage svega ovoga što radimo. Što se tiče Srba i manjina na Kosovu, moram da kažem da postoji nizak stepen poverenja u institucije nezavisno da li su Kosovske ili UNMIK-ove. Sve ovo vreme nisu razrešile veliki broj njihovih problema ali duboko sam uveren da mnoge stvari mogu da se reše i da se one tiču pre svega našeg organizovanja odnosno neorganizovanja u ovom trenutku. Pričalo se o ljudima koji su sada na slobodi, a koji su počinili ratne zločine a nisu osuđeni u dovoljnoj meri, tako se čini. Na primer Haradinaj, Norac ili Ademi, mislim da tu procesi uopšte nisu završeni. Procesi će biti završeni ukoliko mi dignemo ruke od toga. Velika snaga ovog procesa upravo leži u vašim organizacijama, u organizacijama koje vi predstavljate. Vi ste ti koji možete da završite proces do kraja. Jednostavno, slažem se sa Draganom i to sam isto hteo da pitam, malo se pričalo danas o tome, o načinu na koji ćemo mi da završimo proces. A kako ćemo to da radimo? Hoćemo li da organizujemo mreže pravnika, stručnih lica koje će da popišu i uzmu izjave i relevantne podatke i da to ostane prikupljeno za istoriju, pa videćemo već jednog dana koji će sud da ponovo pokrene te procese tim ljudima, da li će to da bude možda neki u međuvremenu formiran neki naš centar, kao Simon Vizental koji postoji od strane Jevreja, ali opet bih želeo da se vratim na to da zaista zavisi od našeg organizovanja. Ako smo već rekli ovde da se slažemo i da dajemo formalnu podršku inicijativi Nataše Kandić, odnosno regionalnoj inicijativi, onda to zavisi od toga kako ćemo mi onda na terenu da istupamo. Hoćemo li da izađemo i da razgovaramo s ljudima i da ih ubedimo da je proces zaista vredan ili ćemo zahvaljujući određenim predrasudama koje postoje prema nevladinom sektoru, 'vi ste ovakvi ili onakvi, mi ne želimo vama da damo izjave', da proces upropastimo. Što se tiče moje organizacije, vrlo mi je bitno da ako već učestvujemo u procesu, proces uradimo na najkvalitetniji način sa profesionalne tačke gledišta i ne želimo da učestvujemo u nečemu što može da bude trajavo završeno ili nezavršeno na adekvatan način. Ako smo već ušli da ovo radimo onda ćemo uzeti izjavu svakog kidnapovanog, svakog predstavnika porodice sa imenima i prezimenima ljudi koji su to učinili ili za koje oni smatraju da su učinili. Zbog toga je vrlo važan način na koji ćemo to da uradimo. Ako nacionalne komisije ne žele da rade svoj posao, onda je opet vrlo važno na koji način ćemo mi ovde da ubacimo eksperte, odnosno pravnike ili advokate. Na koji ćemo način da uzimamo izjave. Moje mišljenje je da treba proces završiti do kraja, da se zaista dosta toga tiče svih nas, da vi nosioci, predstavnici kidnapovanih i žrtava rata imate veliku snagu u tome i ako već rešimo da radimo onda proces moramo uraditi kvalitetno, stvoriti bazu podataka kao što je to urađeno u Bosni, uzeti izjave od svakog pojedinca, svakog čoveka u porodici i s druge strane i naterati državu Srbiju da zaista više stane iza čitave ove inicijative jer kroz ovaj proces se takođe

vrlo bitno, hajde da kažem pročišćava određeno društvo i skida se jedna kolektivna krivica koja u velikoj meri... sa tim se sada manipuliše. Prema tome hajde da vidimo ko je počinio zločine, način na koji ćemo to da uradimo i da ako već kažemo da ćemo da radimo, onda da proces uradimo do kraja i na jedan kvalitetan način, a ne da se izgubimo negde i da ne postoji poverenje ili da zahvaljujući predrasudama stvar ne uradimo do kraja. Hvala.

Nataša Kandić: Samo da razjasnimo nešto. Vi govorite o tome da je potrebno utvrditi počiniocima. Mi sve vreme govorimo o Regionalnoj komisiji koja bi bila fokusirana na žrtve, a da podaci koji budu izneti o počiniocima budu predati tužilaštvima ali je bilo i predloga da se pokuša, da se razmisli o tome da li možda postoji u okviru Komisije i taj deo gde bi počinioci koji jesu spremni da javno svedoče. Vi znate da je Južnoafrička komisija radila tako što su počinioci svedočili ali tamo je sve bilo zasnovano na kompromisu. Počinioci su bili amnestirani za javno iznošenje podataka i činjenica o zločinima u kojima su i oni učestvovali. Naša situacija je malo specifična. Postoji Haški tribunal, postoje suđenja svuda, u svim državama, postoje suđenja i na Kosovu i u Srbiji, sada Crna Gora osniva Tužilaštvo za ratne zločine. U Zakonu Republike Srbije mi imamo jednu odredbu koja u stvari predstavlja jednu amnestiju za one koji su počinili zločin. Onaj ko nije organizator, a učestvovao je u ratnim zločinima, on može biti svedok saradnik i potpuno je oslobođen svake krivične odgovornosti. Dobija zaštitu države, policija ga čuva sve vreme, čak postoji mogućnost relokacije, znači on jeste amnestiran na neki način. E sad, mi nikad nismo stigli dotle da razgovaramo o tome šta bi bilo sve u mandatu i da li bi Komisija bila samo fokusirana na žrtve i kako bi se rešilo to pitanje gde mi u stvari u zakonodavstvu imamo sadržanu amnestiju.

Aleksandar Stojanović: Dobro, moj fokus je bio pre svega na jedno kvalitetno sistemsko rešavanje. Ne znam da li ste me dovoljno razumeli, slažem se da treba pronaći... da vidimo šta se događa sa žrtvama ali definitivno je da će proces dovesti do toga da kada uradimo stvari da će to ukazivati na počiniocima žrtava. Prema tome mislim da su to dve stvari koje su povezane i da će to tako da ide.

Dragan Sekulović: Ja bih ovako generalno. Mislim da diskutujemo otprilike kao da je sve završeno *post festum*, pa kao sad mi pravimo kao neku sintezu svega što se dogodilo. Naime što se tiče bar mene, moje malenkosti, nekako mi nije dorečeno definitivno šta su to sve za naša poimanja ratni zločini, a šta su sve i tko su sve žrtve rata. Naime, nameće se pitanje da li su zločini kidnapovanje, ubijanje, vađenje organa što je nesporno, da li su ratni zločini i ukidanje prava na dom, ukidanje prava na slobodu kretanja, ukidanje prava na statusna prava, ukidanje prava na privatnu imovinu kao neprikosnovenu. Znači po pitanju ratnih zločina ja bih sugerirao da se ide na to da iskristaliziramo što je moguće bolje, da vidimo u kom obimu, koja kvaliteta ratnih zločina nas može najviše zanimati, odnosno gdje se možemo usredsrediti ili fokusirati se preciznije. Zločin, šta je zločin? Da li je zločin isto što su recimo napravili Hrvatska u odnosu na Bosnu, na Kosovo, na Makedoniju, na Srbiju gdje su ukinuli stanarska prava, a svi su ispoštovali pravo na privatnu imovinu kao jedan oblik privatne imovine, vratili ljudima stanarska prava kao što je napravila Bosna, Srbija, Makedonija i tako dalje, jedino Hrvatska nije. Da li je to isto ratni zločin? Da li je ratni zločin ako se nakon 17 godina ljudi ne mogu vratiti svojim domovima? Da li je ratni zločin kada 17 godina država uporno ćuti o problemima naših izbeglica i prognanika? Da

recimo u Narodnoj skupštini Republike Srbije ni jednom u 17 godina tačka dnevnog reda nije bilo izbegličko pitanje. To sve govori da ne postoji ni minimum političke volje da se uopšte to pitanje reši. Bojim se da će isti problem ubrzo dotaći i naše sapatnike sa Kosova i Metohije/Kosova. Kao što mi danas moramo dokazivati da smo živeli na Jadranskom moru, na obalama Dalmacije i tako dalje, bojim se da ne bude po istoj matrici Srbima sa Kosmeta da dokazuju da su imali stanove, privatne prostore, garaže, dionice, akcije i tako dalje. Ovo sve govorim da bi se konačno definisalo šta je to sve ratni zločin. A šta je žrtva? A da li je žrtva i moje dete koje sanja o tome gde su mu ostali stanovi, kuće i imanja do kojih ne može doći. A ko su počinioci? Pa zar nije recimo počinitelj i država koja se uopšte ne interesuje da bi rešila taj problem? Da li država koja nije rešila problem stanarskog prava iz Hrvatske, penzionih potraživanja, akcija, deonica, telefonskih brojeva, da li će ta ista država uspjeti da reši Kosovsko pitanje kad nije riješila ni Hrvatsko? Tako mislim da se mi u stvari sukobljavamo sa jednom strašnom, sa jednim velikim izazovom, a to je da one vlade koje nisu ispoštovale Sarajevsku deklaraciju, vlade koje nisu ispoštovale mapu puteva, napravile su mape puteva i implementirali ih, koje nisu i ne spominju Sporazum o sukcesiji kao temeljni akt, ustav, nadnacionalni akt, međunarodni sporazum u kojem ljudi imaju pravo da se vrate onim svojim pravima koja su imali 1991. godine, kako ćemo kooperirati sa takvim vladama? Tako da mislim da dolazimo u situaciju da ćemo imati jako veliki problem. Problem političke volje da se ovakvoj jednoj Komisiji, ovakvoj jednoj ideji plemenitoj ne suprostave svim sredstvima one države koje su na kraju krajeva učestvovala u zločinima. E kad smo kod zločina, to da kažem, a šta ćemo sa onim zločinima koje je direktno organizovala država? Mi recimo sada govorimo o kidnapovanju, o ubistvima, Medački džep, ne znam Plitvice, Maslenički most i tako dalje, a šta ćemo sa etničkim čišćenjem koje je organizovala država nazvavši ga etnički inženjering ili humano preseljenje stanovništva za koje je nedvosmisleno utvrđeno i zna se da ga je sama država organizovala, to je najveći zločin. Naša organizacija je na sve mejeve poslala teze *Razmišljanja o pozadini istine o Oluji*, mogu vam reći da se ni jedan medij nije usudio to objaviti, u kojem apsolutno dokazujemo da je najveći ratni zločin, najveći ratni zločin u historiji srpstva je učinio Slobodan Milošević, zajedno sa svojim parterom Franjom Tuđmanom. I to više nije sporno. Jer ako je to sporno onda moja malenkost i vi ljudi iza mene moraju u ludnicu ili u zatvor. Govorim o onim najvećim zločinima, o zločinima koji su na državnom vrhu. Ja mislim, evo da skratim, ja mislim da ulazimo u veliku borbu u kojoj samo jake organizacije, govorim o Human Rights Watch-u, o Amnesty International-u, o Fondu koji uživa jedno visoko priznanje, jedan autoritet svjetskih razmjera čak, da se priključimo toj akciji, pa da uđemo u tu akciju, da uđemo u priču i da ovakve neugodne istine kao što su vađenje organa, etnička čišćenja, etnički inženjering, ukidanja prava svih mogućih i tako dalje, da uđemo u tu borbu i da svi stanemo iza Fonda i da svi napravimo ono što smo u Podgorici predložili, obećali, inicirali i tako dalje. Međutim, evo skratću opet, reći ću, sve to ne može bez para. Baviti se sa ovakvim stvarima bez finansijske potpore, akcionog plana, dobre strategije, nema od toga mnogo vajde. Zato sugeriram gospođi Nataši da ubrza, kao što je rekla gospođa Šćepanović, ubrza ovu priču u svakom pogledu. I akcionom, i strateškom i da se ne povinujemo ni jednoj vladi. Malo to deluje ovako kao borba protiv vetrenjača ali s obzirom na činjenice koje stoje iza svih onih strahota koje mi proživljavamo i dan danas, mislim da će nam trebati mnogo hrabrosti i mnogo materijalnih sredstava. Drugo, ja vam postavljam jedno retoričko pitanje. Da li vi mislite da su zločini prestali? Pa zločini nisu prestali, oni su samo promenili oblik. Pazite,

ako se ja nakon 17 godina ne mogu kući vratit, pa zar to nije zločin? Ako moje dete sluša svoju baku u Zadru i plače jer ne može ići kući, zar to nije zločin? Znači zločin samo dobija neke nove dimenzije, dobija neke nove oblike, postaje sofisticiraniji. Hajde da mi izvučemo ove činjenice, da kažemo da je car go, da to budemo baš mi na čelu sa Fondom, da nam to ne govore neke crne snage, pa se oni guraju ispred plebsa, mase, ljudi i tako dalje, pa to koriste u izbornoj kampanji. Ne, hajte da mi pokažamo da Fond Nataše Kandić i svih ovih uvaženih organizacija koje su oko nje, da mogu da podastru ovakve činjenice. Da se mi izborimo za ta prava. Ne moraju o takvim pravima da govore predsednici Republike Srpske Krajine ili neke izmišljene i tako dalje, da sada ne ulazim u politiku. Neću da me brane šešeljevci, hoću da me brani nevladina organizacija koja nije ni politička, ni partijska nego koja je nevladina, međunarodno priznata, a mi svi da stanemo iza toga. A podržavam sve ono što je rečeno u Podgorici, da ne ponavljam sve moje predloge, čuli ste ih na video bimu i eto, to bi od mene bilo toliko.

Nataša Kandić: Ja ću da vas molim samo da vodite računa da imamo još pola sata vremena, a da mnogi učesnici nisu još imali priliku da govore. Sada Dragan Pjevač, pa Milorad Trifunović.

Dragan Pjevač: S obzirom da sam već govorio, oko tri minute planiram da kažem. Kad sam pošao ovde, ne znam kako na internetu otvorio sam sajt i zločine *Škorpione* sam ponovo pogledao, znate. Kad to vidite onda dobijete jednu živu sliku i Nataša je rekla kad je taj zločin Škorpiona prikazan da se javnost u Srbiji preokrenula, čak i na Natašu Kandić. Znači malo je krenula, krenula je malo drugačije javnost da priča. Ima veze s ovim jer ja vidim šta uporno Nataša hoće, kako je Nataša inače uporna je li, hoće da iz naših diskusija izvadi prijedloge kako da Regionalna komisija počne funkcionisati, kako je to moguće. Ovde ima puno toga kako je nešto nemoguće ali hajmo kako je moguće. A sad ću vam reći, malo je Čedo Marić diskutirao, pogotovo gospodin Medić o tome, o nestalima. Ovde sa Draganom se kompletno slažem, tu nema govora. Međutim Dragan ide široko, kad bi to bilo u sledećih deset godina, ja odmah potpisujem. Ali hajmo od onoga što je moguće. Hajmo o nestalim sada da pričamo i koliko sam ja video ovde, koliko se stvar izbistrila, to nije tako komplikovano. Postoje ostaci, postoje ljudi, a zašto mi to ne utvrđujemo? Znači taj deo, sad koštaju izbori sledeći u Beogradu, možda ako se neko sjeti, ujutru se probudi pa se sjeti, milion i po evra za Beograd. Molim vas lepo, za milion i po evra puno se DNK analiza napravi. Znači idemo od toga sada, idemo jednu po jednu stvar. Idemo trasirati put prema... E sad je ovo drugo, mogu se napraviti u septembru-oktobru, neke vrlo kvalitetne emisije sa ljudima iz Srbije, iz Bosne, iz Hrvatske, sa Kosova, sa isječcima vrlo efektno, kvalitetno, sa ljudima koji neće zamarati auditorijum, mislim na javnost da to napravimo. Idemo pod jedan, šta je sa nestalima? Pa ćemo isterati do Nove godine. Znate, to je nešto za šta će svi dići ruku. Stvarno je to užas jedan. Ja sam proživio užas, meni je nestao ujak. Rođeni ujak nestao u Medačkom džepu, majka mi je nastradala, našli smo je nakon 18 dana, rođeni ujak je nestao, ne zna se još od njega ništa. Ništa. Najverovatnije ti što su nestali, taj moj ujak koji je ostao kod svoje kuće, rekao 'ja nikud ne idem', najverovatnije ga nisu smeli predati u ovih 52, zna se i zašto. Prema tome to je nešto što može. Još da kažem, završiću, preterao sam u ovih tri minuta, sa Komisijom sada da se ide odmah. Ja ne vidim... moramo joj trasirati put, moramo doći do nje, moramo pripremiti javnost da kaže 'treba nam'. Ne možemo sada izaći jer nam treba vlada, jedna, druga, treća, mi moramo ići

čvrsto i uporno jedno po jedno. Idemo sada sa nestalim. Zašto da to ne... idemo mi paralelno sa svim, malo me... kažete ovo je važnije, ono je važnije, ja znam da Čedo to nije tako mislio. Sve je važno ovde. Ovdje je sve važno i ovo što Dragan kaže, najmanja sitnica. Ali hajmo jedno po jedno. Ja kažem idemo sada s ovim, paralelno isterati to što uopšte nije problem. Tu se radi o parama koliko sam ja dobro razumeo. A para ovde u ovoj državi... kad počnem sa ovom temom onda se malo zanesem. Eto, to je moj možda prilog ovako u nekim idejama kako nešto sa tom Komisijom napraviti.

Nataša Kandić: Gospodin Trifunović.

Milorad Trifunović: Ja zaista podržavam tu Komisiju, podržao sam je odmah čim je dat predlog još u Podgorici i sada hoću da vam dam neke teme za razmišljanje. Evo ovde, sve ove ovde diskusije stoje, sve je ovo OK, sve treba tako da bude, pričali smo i o zločinima i o zločincima i o našim patnjama, mukama ali kako formirati tu Komisiju? Gospođa Kandić je rekla da Komisija treba da ima podršku i Evropske zajednice i Ujedinjenih nacija i Saveta bezbednosti, u svim tim institucijama. Međutim ja ovde postavljam ponovo pitanje. Da li ćemo mi imati podršku Saveta bezbednosti, odnosno Evropskog parlamenta ako oni znaju da su njihovi komandanti koji su bili na Kosovu odgovorni za zločine koje su počinili 1999. godine? Jer, kako ćemo imati podršku Ujedinjenih nacija kada je ona poslala svoje jedinice, NATO snage da štite, zaštite, donesu demokratiju i ravnopravnost svim narodima koji su na Kosovu. Međutim, pod njihovom zaštitom, pod zaštitom pet komandanata, jer su Kosovo podelili na pet zona odgovornosti: SAD, Nemačka, Engleska, Italija, Francuska. Ti generali koji su dole bili, oni su po komandnoj odgovornosti odgovorni za zločine koje su počinili, ne znam ko, NN lica na Kosovu. Jer bili su dužni i došli dole da štite sve one ljude koji su dole. Zašto to nisu učinili, postavljamo pitanje, zašto? Onda dalje, ako formiramo Komisiju, tu moraju biti jaki ljudi, ljudi koji će imati smelosti da se suprotstave svim tim silama u tražnju prava za nas koji smo žrtve zločina, zločinaca i da dođu do arhiva, njihovih arhiva. Jer ja sam svedok, ja sam bio bačen u gomilu, ja sam trebao biti verovatno ubijen ali zahvaljujući nekom vojniku čije ime ne znam, koji je meni pružio pušku, ja sam se popeo na tenk i on me je spasio od te mase. A ja sam u toj masi video čoveka dole, Roma koji je ležao, ne znam, nisam mogao da ga prepoznam, bio je krvav koji je ležao u toj masi isto tako bačen u tu masu i verovatno je on nestao. Ali sve su oni snimali. Vojnici su snimali, njihovi komandanti, ne znam ko, video kamerom, smimali su aparatima, oni imaju kompletne arhive o svim ljudima koji su dole nađeni mrtvi. I garantujem da te arhive oni imaju u svojim zemljama jer su ih odneli tamo i šta sada čine i šta će činiti to samo oni znaju. Znači moramo Komisiju što pre oformiti, mora Komisija imati podršku i Evropske zajednice i Evropskog parlamenta i Saveta bezbednosti i Ujedinjenih nacija. Ako to nema, ta Komisija neće imati nikakvog uticaja, neće imati moći da radi. Što se finansija tiče, finansije su kad je ta Komisija, svaka zemlja će dati, to nije problem. A ove naše komisije koje smo mi formirali rade koliko rade, koliko im dozvoli neko da rade, toliko rade. Znači ko im dozvoljava? Pa dozvoljava im vlast, dozvoljavaju im oni koji su ih formirali. Oni im dozvoljavaju: to radite. Međutim kad je Komisija Vlade Srbije [Komisija za traženje nestalih lica Vlade Republike Srbije] u pitanju, sve kompletne podatke koje je imala, koje je uzela od naših snaga bezbednosti na Kosovu, koje su bile, i vojnih i policijskih i sve, sve je dato komisiji sa albanske strane na Kosovu, oni je zovu Međunarodna komisija, šta ja znam kako se zove, sve. Nasuprot, od

Albanaca nismo dobili ni jedan podatak ni o jednoj grobnici, ni o jednom grobnom mestu, ni o čemu. Znači da se skriva, sad se skriva. Mi pričamo o funkcionerima, o političarima koji su na vlasti. Kako mi možemo da podržimo gospodina Tači-ja kao našeg premijera kada je on bio direktno komandant OVK/UÇK gde je kidnapovan recimo moj brat. Za Albance oni su heroji, za nas su zločinci. To je činjenica, to ne može niko da kaže. Šta će učiniti ta Komisija koju mi formiramo, šta će učiniti ona kad će u toj Komisiji imati neko ko će biti protiv toga da se procesuiralo bilo koji funkcioner i dokaže šta je on radio i koji su njihovi zločini. Znači o svemu treba razmišljati ali prvenstveno treba razmišljati o podršci Evropske zajednice, Saveta bezbednosti i Ujedinjenih nacija jer su oni najodgovorniji za zločine 1999. godine koji su počinjeni nad Srbima i ostalim Albancima na Kosovu i Metohiji/Kosova.

Nataša Kandić: Molim vas samo da ne zaboravimo. Komisija se neće baviti procesuiranjem. Šta hoćemo sa Komisijom? Hoćemo da obezbedimo poštovanje žrtava, hoćemo da obezbedimo da se stvori znanje o tome šta se dogodilo. Hoćemo da ono što nam je govorio ovde Miško Deverdžić, da se to zna, da to postane neko javno znanje, a malopre je neko vrlo dobro rekao, Aleksandar, ono što žrtve budu iznosile to će biti dragoceno, korisno za tužilaštva i policije koje se bave istragama. **Mi hoćemo da obezbedimo da se čuje taj glas žrtava, da znamo da drugi znaju šta se dogodilo. To nam je osnovno. Ako to uspemo, onda smo mi obezbedili dovoljno podataka, dokaza, činjenica za tužilaštva i za rad tih istražnih organa.** Strašno je dobro što smo danas konačno došli do toga da nam je veoma važno da definišemo ko su sve žrtve. To je jako važno i zbog eventualnih preporuka koje bi se odnosile na reparacije. Nisu sve žrtve žrtve krivičnih dela koja imaju jednaku težinu. Onda je jako važno da vidimo kojim bi se to ratnim zločinima Komisija bavila. Jeste da smo rekli i stalno ponavljamo *o nestalim* ali isto tako ne zaboravite da ako mi hoćemo da stvorimo javno mnjenje, da dobijemo jedno zainteresovano društvo, mi moramo da obezbedimo informaciju da se vidi šta se dogodilo. Moramo te žrtve... znate koliko je masovnih ubistava napravljeno? Pa mi nemamo nikavo javno znanje o tome. To se zna u okviru udruženja, zna se u okviru porodice, nema tog javnog znanja o tome, nema. Nama je potrebno da stvorimo to jedno javno znanje koje će biti zasnovano na činjenicama. Pazite, važno nam je ono što se primećuje, kada žrtve sede zajedno tu nema nikakvih problema u komunikaciji, nema nikakvih ni optuživanja, ni govora o tome, ti si zločinac, ja sam žrtva, toga nema zato što se prepoznaje ta nepravda i patnja. I mi što pre treba da izađemo sa tim predlogom o tome. Te definicije, u Ujedinjenim nacijama imaju jako precizne definicije žrtava. Onda ima različitih iskustava komisija. Neke komisije nisu uzimale u okviru tih javnih svedočenja žrtve nezakonitog zatvaranja nego samo žrtve gde je bilo najtežeg oblika mučenja. Ili na primer sve ovo što govori gospodin Sekulović, sve su to važne stvari, ali to je preširoko polje za Komisiju. Zamislite, recimo to su pitanja kojima se bavila Komisija i ombudsmani oko stanarskih prava. Pa to je povreda Evropske konvencije, to je član 10 i to je... mi smo skupljali, ne znam, 15.000 potpisa smo sakupili ali to ne može da bude u nadležnosti Komisije. Naravno, posledica je to što neko ne može da se vrati kući ali ako bismo to stavili kao da kažemo, evo sad će Komisija time da se bavi, pa mi bismo tu Komisiju zarobili, a ne bismo uspeli da pokažemo, da utvrdimo činjenice o ratnim zločinima. Evo, ali mislim da je jako dobro što smo došli do ovoga koliko je potrebno definisati šta je žrtva i koja je vrsta ratnih

zločina. Evo, Simo Spasić, rekao je kratko, onda gospodin Čeda Marić, Olgica i posle toga Negovan.

Simo Spasić: Ja ću pokušati da budem veoma kratak, mada sam trebao to u svom izlaganju, a eto ostavio sam mogućnost drugima. Da bi ta Komisija radila sto posto kako smo to isplanirali, Trifunović je rekao da su ti generali KFOR-a imali svu dokumentaciju o svim žrtvama, pa su odneli sa sobom u tim matičnim državama i dan danas tražimo te papire, te snimke i te dokaze. Međutim, do dan danas nismo uspeli, ne znam šta je Sud za ratne zločine uradio. Moje mišljenje je da ta Komisija mora da ima podršku mada je to dosta teško, ali mislim da će naše Udruženje da izvrši pritisak na BIA, oni imaju mnogo, mnogo toga što može da koristi toj Komisiji, možda grešim, ne znam ali o tom, potom. Ja bih, eto to je moje mišljenje. Ovde prisutni predstavnici porodica, udruženja sa Kosova i Metohije/Kosova svi smo stradali u periodu od 1998. godine 1999. godine. Po našoj evidenciji, ubijeni vojnici i policajci su žrtve rata i s jedne i s druge strane ali po našoj evidenciji preko 90 posto naših za kojima tragamo su stradali u miru. E sad, 1998. godine rata nije bilo kad su iz Belačevca i Retimlja/Reti stradali, tada nije bio rat, i od dolaska NATO i KFOR nije bio rat nego su došle Mirovne snage. Moje mišljenje je u toj Komisiji ili na budućim sastanacima, najpoštenije bi bilo govoriti o predratnim, ratnim i posleratnim slučajevima i žrtvama jer od dolaska UN snaga na Kosovo i Metohiju/Kosova nije rata bilo ali toliko ljudi je kidnapovano i ubijano. Evo, imaju pravo majke Srebrenice da napadaju holandsku vladu i holandski bataljon jer oni su bili Zaštićena zona a šta se desilo. Negde, znači naše mišljenje shvatite, nisu bila ratna dejstva kad su naši bili kidnapovani i ubijani. To su stradanja u miru. Napoštenije bi bilo, predratne, ratne ili posleratne žrtve, mislim da bi to bilo najpoštenije. To vodite računa jer naši su stradali pre rata kad nije bilo rata ili posle rata od dolaska Mirovnih snaga. Prema tome mora da se ubaci i taj period. Mnogo je bitno.

Nataša Kandić: Imamo Čedu Marića, Olgicu, pa Negovana. I samo da vam kažem, mi moramo u pola tri tačno da završimo zato što je i sala dotle i snimatelj i ručak.

Čedomir Marić: Ja bih samo jedno razmišljanje. U sledećim konsultacijama, vidim iz materijala da će jedna da se održi i u Zagrebu, bitno bi bilo da iziđu poruke po kojima će se prepoznati ono što mi želimo. **A mi želimo na prvom mjestu pomoć i zaštitu žrtava.** Ako se to iz ovih konsultacija bude prepoznalo, onda će sigurno ta Komisija dobiti svoju i podršku. Jer nema, neće biti bolje preporuke ako ovo bude negde i medijski praćeno i na neki način registrovano i prepoznalo se ono šta mi želimo i da žrtva prepozna u tome da ona ima neku zaštitu, da ima neku sada novu asocijaciju koja će organizovanije pomoći. Ja nerado ponavljam ali moraću sada ovaj put ponoviti ono što sam rekao u Podgorici. Ja se bojim da, ja se bojim da ove dvije organizacije nisu još uvijek sazrele, nisu pravi pandan Fondu za humanitarno pravo, ja sam to rekao bez ikakvog sada zaobilaženja. Nije Documenta možda u ovom momentu ta koja može pratiti ono što Fond radi. Možda u ovom pripremnom periodu, dok se formira, treba puno uložiti da bude jednako sposobno i kadrovski i da ih žrtve prepoznaju i na ovoj i na onoj i na trećoj strani negdje gdje je njihovo mjesto, gdje će biti njihova zaštita. Ovo je moja neka bojazan što otvoreno ovdje iznosim, ja bih volio da ono što je postigao Fond djelujući ovdje u Srbiji, da to postiže i Documenta u Zagrebu. Na žalost mislim da oni još uvijek nemaju, da li je u pitanju samo

kadrovski, da li je u pitanju materijalno... Zašto ja spominjem Documentu? Zato što sam životno zainteresovan da djeluje ta nevladina organizacija tamo i da ona bude naš oslonac tamo. Kao što je oslonac Fond za humanitarno pravo žrtvama udruga iz Hrvatske, udruženje iz Bosne i Hercegovine, i tako dalje. Kada se stvore takvi uslovi, vjerujte da će listom biti, neće biti problema za podršku ovakvoj inicijativi. Hvala.

Olgica Božanić: Ovako, ja bih samo dala neke sugestije i predloge. Danas na ovom skupu je dosta toga rečeno, da ćemo nailaziti na opstrukcije od ljudi iz organizacija koje su do sada u proteklom periodu radile na problemu traženja nestalih i procesuiranju zločina u čitavom regionu. Takođe ulazimo u jedan veliki rizik, svi mi koji ćemo prihvatiti da se aktivno bavimo istraživanjem jer je u javnosti poznato da su svedoci u procesu Haradinaj ubijeni, pa ne bih želela da zaplašim sve nas ovde i one koji nisu danas ovde ali kod svih nas postoji bojazan u načinu prikupljanja informacija. Drugi moj predlog je da se formira tim pravnika koji će pripremiti obrazac kako bi poslužio kao validni dokument, ako je moguće potkrepiti i video snimcima. Predlažem da se pripremi jedan dokumentarac koji će objediniti sve žrtve u regionu, da po jedan predstavnik porodica žrtva govori, a da se potkrepi video snimkom sa terena, sa područja o kome govori. Da se taj dokumentarac prezentuje na svim televizijskim stanicama kako bi javnost znala šta nam je cilj, jesmo li mi kao Udruženje u proteklom periodu, svih deset godina pokušavali na ovakav način da se izborimo, da pokažemo svetu da smo stradalnici i da imamo prava da saznamo šta je sa našim najmilijima i zaista treba velika snaga, ja govorim u svoje ime danas, da nakon deset godina od kada su moja braća i rođaci kidnapovani na očigled svojih majki i supruga nemam istinu o načinu njihovog stradanja. Njihove posmrtno ostatke smo sahranili, niko nije do danas odgovarao za njihov zločin, za njihovu smrt, bojim se da ću jednog dana saznati da su možda i njihova tela, i njihovi organi poslužili mnogima za trgovinu. Ja se vama svima zahvaljujem što ste svi ovako tihi i slušate moje izlaganje. Neću vam zameriti ako me osudite što sam pomenula svoju braću i moje rođake. Hoću da vam uputim jedan poziv. Porodice će u petak 18.07. u 11 sati, na groblju Orlovača održati parastos onim sahranjenim žrtvama Orahovačke grupe i nakon toga položiti cveće na groblju, pa ako ste u mogućnosti, molili bismo da se pridružite i date doprinos i saučešće porodicama. Hvala.

Negovan Mavrić: Ovde sam dosta toga čuo iako sam kasno došao i shvatio da je cilj ovog skupa osnivanje regionalne komisije za nestala lica. Ja smatram da ukoliko prihvatamo osnivanje Regionalne komisije, mi prihvatamo veliku odgovornost, a koliko sam ja razumeo tu Komisiju čeka ogroman rad, trud i sve ostalo. Moramo da znamo kakvu odgovornost će imati ta Komisija jer mi znamo da postoji dosta komisija kojima smo davali podrške i sve ostalo ali da ih danas svi ovde napadamo, sad verovatno ima i razloga za napad te komisije, mislim u smislu svih komisija koje mi imamo. Ukoliko većina ovde prihvata takvu Komisiju, i ja ću dati svoj doprinos toj Komisiji. Smatram, ja lično smatram da jedino ta Komisija, Regionalna komisija može da dođe do ogromnog broja dokumenata o kojima svi mi dosta toga ovde danas iznosimo i tražimo, a nismo bili u mogućnosti da dođemo do te informacije i do te dokumentacije. Da ne bismo ovde gubili vreme pošto vidim da je pri kraju, ja ću samo da pozdravim ovaj skup i ukoliko se svi ovde slože da ta Komisija bude osnovana i ja ću da dam svoj doprinos.

Nataša Kandić: Ja opet moram, nemojmo da zamišljamo da će neko da nam stvori Komisiju, nego mi sad stalno razgovaramo da vidimo šta ćemo mi da predložimo, pa onda kada dođemo do naših predloga onda ćemo se boriti da to što mi predlažemo bude usvojeno, da to ne bude Komisija koju će nam neko stvoriti. Ako je neko stvori, a mi u tome ne učestvujemo nikada je nećemo prihvatiti. Nego jedino ako je to telo u čijem stvaranju ćemo mi da učestvujemo, pa razmišljamo o tome šta sve treba da... kao što smo došli do sada, da nam je važno da definišemo šta je to žrtva, koja vrsta ratnih zločina, pa ćemo onda doći do toga da razgovaramo o tome šta mi mislimo kad smo došli do toga da bez međunarodne podrške nema te Komisije. Znači polako treba da ulazimo u to da mi to radimo, mi učestvujemo u tome. Vidite kako je prošla Komisija koju je Koštunica svojom odlukom formirao. Nije mogla da živi ta Komisija zato što nije niko, ni jedan građanin nije pitan, niko nije pitao šta će da radi ta Komisija nego je stvorena i data, rekao je 'evo, sad imate Komisiju'. Ovo pokušavamo mi da stvaramo. I kao poslednji, Srđan Popović. Naročito ovaj drugi deo, ja mislim da je bio jako dobar, ne znam kako se vama čini ali hvala Olgici na uvek dobrim predlozima i sugestijama, a evo na kraju da čujemo i Srđana Popovića, a ja se izvinjavam što ne možemo da produžimo zato što je dogovor da možemo salu da imamo do pola tri i snimatelj ima svoje obaveze, a mi smo mogli malo i ručak da odložimo ali ne možemo da ostanemo u sali više.

Srđan Popović: Ja bih se još jednom zahvalio na pozivu i kao što sam na početku rekao, ja sam po prvi put na jednom ovakvom skupu gde se otvoreno priča o nekim stvarima koje su na žalost zadesile i moju porodicu. Uglavnom ni u porodici između sebe mi ne pričamo šta nam se desilo, kako bih rekao lakše je da to u sebi nosimo i svako je na svoj način objasnio sebi. Što se tiče same inicijative, odnosno osnivanja Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica, mislim da je to veoma dobra inicijativa i mislim da taj regionalni pristup može da da rezultate, međutim moramo biti svesni u kakvom vremenu živimo i moramo biti svesni toga da su kod mnogih vlada u regionu i dalje nacionalni interesi iznad vladavine prava. Ja ne znam koliko vi predviđate sa kakvim ćete se problemima sresti u budućnosti ali isto tako unapred treba pripremiti mehanizme na koji način ćemo uticati na vlade koje jednostavno neće prihvatiti Komisiju kao neku organizaciju koja je stvarno tu da bi rešila, odnosno utvrdila činjenice. Druga stvar, pomenuli ste u vašem izlaganju kriterijume za ljude koji će raditi u samoj Komisiji, to je veoma bitno definisati, da li će to biti pravници ili će to biti ljudi koji imaju iskustva u dosadašnjem radu u asocijacijama kidnapovanih i ubijenih. I treća stvar koju sam ovde tokom vašeg razgovora primetio je da je sam dosadašnji rad svih asocijacija veoma bitno na pravi način utilizovati, odnosno da prave temelje ove Komisije će u stvari postaviti asocijacije koje do sada već imaju, ja mislim nekih deset godina, koliko sam uspeo ovde da čujem, iskustva na terenu i poseduju sigurno dosta podataka. Za vreme deset godina koliko sam u nevladinom sektoru znam da je dosta stvari potkrepljeno, neke boljim činjenicama i dokazima, neke manje. Za početak bi trebalo uzeti u obzir slučajeve koji imaju najviše dokaza i krenuti sa time da bi se jednostavno pokazala volja i možda se pre stiglo do nekog uspeha koji će biti možda i zamajac za neke dalje aktivnosti. Hvala.

Zaključne reči

Nataša Kandić: Bilo je dosta predloga i sugestija koje u prvom trenutku ne izgledaju kao da podstiču nešto novo, ali ja sam zbilja shvatila da ovde ima razmišljanja koja mogu da pomognu u nekim sledećim koracima i mislim da mi polako treba da razrađujemo i da pitanja otvaramo na sledeći način: na primer ako hoćemo da razgovaramo o sastavu komisije onda nije loše uvek izneti iskustva drugih zemalja, da li te kandidate predlažu organizacije za ljudska prava a neke i država, i na taj način doći do tih kriterijuma šta mi mislimo ko treba da sprovede taj proces predlaganja. Svim ovim i drugim pitanjima treba da se bavimo na vrlo konkretan način tako što ćemo se upoznavati sa procedurama rada drugih sličnih komisija. Jako puno je pitanja i izazova pred nama i tačno je to da su javna raspoloženja i javna klima različite u Hrvatskoj, BiH, Srbiji i na Kosovu. U ovom trenutku mi imamo veoma aktivne organizacije za ljudska prava u Srbiji. U Hrvatskoj tek treba da počnu, u BiH tek treba da počnu, na Kosovu smo videli da ima zainteresovanih mladih ali to ništa još nije organizovano. Jedino što se može reći da je zajedničko, to je da udruženja žrtava koja su učestvovala u ovim konsultacijama imaju najviše zainteresovanosti. Ali ima nekih problema, i to naročito udruženja ovde u Srbiji treba da shvate. U BiH i Hrvatskoj ima jako puno žrtava, ovde u Srbiji ima najmanje žrtava građanina Srbije. To su uglavnom Srbi sa Kosova koji sada ovde borave i Srbija jeste jedno nezainteresovano društvo. To ste svi vi mogli da vidite, da postoji samo zainteresovanost u danima obeležavanja nekih datuma ali nema izgrađene zainteresovanosti da se o nekim događajima govori na nekom zbilja značajnom društvenom ili zvaničnom nivou. Ovde nedostaje zainteresovanosti i to je nešto sa čime moramo da budemo suočeni i ja mislim da to jedno suočavanje može da dovede do nekog približavanja svih tih udruženja a pritom morate da imate u vidu i to da ne postoje brojne organizacije za ljudska prava koje se bave ovim pitanjima i koje su zainteresovane i smatraju da se činjenice mogu utvrđivati preko stvaranja ambijenta, platforme u kojoj će se čuti glas žrtava. To je sve jedna od posledica da se rat na teritoriji Srbije nije vodio. Potpuno je druga situacija u BiH, u Hrvatskoj ili na Kosovu, kao što je potpuno druga situacija sa vama koji ste neposredne žrtve. Tako da ćemo imati i taj jedan poseban problem kako stvoriti klimu, pre svega ovde u Srbiji, kako pridobiti medije, organizacije za ljudska prava, nevladine organizacije, i kako doći do ovog nivoa koji vlada među udruženjinma žrtava. To sve je vrlo komplikovano, ali je važno da znamo da postoje ti izazovi i onda ćemo u ovom konsultativnom procesu stalno izlaziti sa argumentima kako izaći na kraj sa tim a da imamo taj cilj da hoćemo da stvorimo jedno poštovanje, pamćenje i da ostavimo nekim budućim generacijama jedno nasleđe kojim će im biti jasno šta je počinjeno, šta su činjenice i da žrtve imaju jedno svoje mesto.

Dragan Pjevač: Ja bih rekao rat na teritoriji uže Srbije. Kada se govori vrlo je važno da drugi to može prihvatiti. Rat na teritoriji uže Srbije se nije vodio ali rat na teritoriji Srbije se vodio. Kada se tako kaže onda bude problem da se to prihvati, razumete. Ovo je samo mala digresija. Jednostavno jezik ode i kada bi vi tako sada rekli na televiziji svi gase ili prebacuju kanal.

Dragan Medić: Ja bih vas sve prisutne zamolio da onaj ko ne kontaktira sa Republičkim odborom saveza ratnih vojnih mirnodopskih invalida i porodica palih boraca može da sa njima kontaktira jer oni upravo vode borbu, a i ja nekada učestvujem sa njima, za prava

ratnih vojnih invalida i porodica palih boraca. Mogu da vas obavestim da je prednacrt zakona o ratnim vojnim invalidima i porodicama palih boraca završen, u čijij izradi sam i ja učestvovao indirektno, i on će biti sada donešen skupštini i određena prava se poboljšati. Neće biti ukidanja nikakvih prava. Samo da vas obavestim da će ubrzo taj zakon biti donešen.

Aleksandar Stojanović: Samo jedno pitanje, koliko sam razumeo sledeći sastanak je u avgustu na Kosovu? Da li će sve ove organizacije prisustvovati tom sastanku?

Nataša Kandić: Nema tih sredstava, nama je sada bitno da na Kosovu naša kancelarija u Prištini /Prishtinë i CBM iz Mitrovice/Mitrovicë rade sa organizacijama za ljudska prava, zato što, kao što ste i sami videli tu ima dosta nerazumevanja. Mi ćemo pokušati da se, pošto nas nema puno, pre tog foruma u Prištini /Prishtinë sastanemo još jednom, možda i u manjim grupama, da razgovaramo o tome da vidimo ko će da svedoči, onda oko tih radionica da se dogovorimo. I na kraju, danas ej bilo reči o tome da nema spomenika. Ja sam čula da je odobrena lokacija na Savskom vencu, da se pravi taj spomenik.

Žanka Stojanović: Jeste odobrena lokacija ali se nisu složili oko nekih drugih stvari.

Simo Spasić: Mi smo tražili lokaciju isključivo za žrtve sa Kosova i Metohije/Kosova. Oni su nama ponudili da to bude zajednički spomenik sa Srbima iz BiH i Hrvatske, ali mi hoćemo da napišemo imena žrtava na spomeniku, a ako bismo pisali imena svih žrtava trebalo bi nam pet hektara zemljišta. Mi tražimo spomen obeležje isključivo za žrtve sa Kosova i Metohije/Kosova.